

İZMİR'DE KOLERA SALGINI VE ETKİLERİ (1893)

CHOLERA EPIDEMIC AND ITS EFFECTS IN IZMIR (1893)

Metin MENEKŞE*

Makale Bilgisi

Başvuru: 04.09.2019

Kabul: 31.10.2019

Article Info

Received: September 04, 2019

Accepted: October 31, 2019

Özet

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insanlığın en çok etkilendiği felaketlerden biri olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde, dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkmış olan bu hastalıklar, binlerce insanın ölmesine sebebiyet vermiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de salgın hastalıkların yıkıcı etkisine maruz kalınmıştır. Nitekim bu hastalıklardan biri tanesi de koleradır. Osmanlı topraklarında ilk kez 1822'de görülen kolera salgını; ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla yayılma imkânı bulmuştur. Dolayısıyla XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren küresel bir tehdit halini alan kolera, Osmanlı gündelik hayatını uzun süre olumsuz yönde etkileyen hastalıklardan biri olmuştur. Anadolu'nun birçok yöresinde ortaya çıkan kolera hastalığı, farklı dönemlerde İzmir ve çevresinde de etkili olmuştur. Nitekim 1893 yılı ortalarında İzmir'de etkili olan hastalık, özellikle Ağustos ayı itibarıyla salgın halini alıp ciddi boyutlara ulaşmıştır. Aynı yılın Kasım ayına kadar salgına maruz kalanlardan önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Hükümeti, hastalığın yayılmasını engellemek için öncelikle birtakım karantina önlemleri almıştır. Daha sonra uzman doktorlar getirilmiş ve gündelik hayatla ilgili birtakım tedbirler alınmıştır. Fakat İzmir'de zuhur eden hastalık, alınan her türlü tedbire rağmen çevre şehir ve kasabalardan bazularına da sirayet etmiş ve birkaçında ciddi tahribat yapmıştır. Kısacası İzmir ve çevresinde önemli sosyo-ekonomik etkileri olmuştur. Neticede bu çalışmada, 1893 yılında İzmir ve çevresinde etkili olan koleranın gelişimi ve etkileri, devletin aldığı tedbirler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de, Osmanlı arşiv vesikaları esas alınmakla birlikte, İzmir ve İstanbul basınında salgına dair çıkan haberlere de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Salgın Hastalıklar, Kolera Salgını, 1893 Yılı, İzmir

---

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, m.menekse@mu.edu.tr, Muğla/Türkiye

Abstract

Epidemics have been one of the disasters that humanity has been most affected throughout history. These diseases, which have emerged in various parts of the history in many parts of the world, have caused thousands of people to die. As in the rest of the world, the Ottoman Empire was exposed to the devastating effects of epidemics. As a matter of fact, one of these diseases is cholera. It was first seen in the Ottoman lands in 1822 and spread through trade relations, migrations, wars and pilgrimage. Therefore, XIX. Cholera, which has become a global threat since the first quarter of the 18th century, has been one of the diseases that negatively affected the daily life of the Ottomans for a long time. Cholera disease, which occurs in many parts of Anatolia, has been effective in Izmir and its environs at different periods. As a matter of fact, the disease, which was effective in Izmir in the middle of 1893, became an epidemic especially in August and reached serious proportions. A significant number of those who were exposed to the epidemic until November of the same year died. In order to prevent the spread of the disease, the Ottoman Government first took a number of quarantine measures. Then, specialist doctors were brought and some precautions were taken about daily life. However, the disease that has appeared in Izmir has spread to some of the surrounding cities and towns, despite all the precautions taken, and has caused serious destruction in a few. In short, it has had significant socio-economic effects in and around Izmir. As a result, in this study, the development and effects of cholera which were effective in Izmir and its environs in 1893 and the measures taken by the state were tried to be put forward. While doing this, the Ottoman archive documents were taken as the basis, and the news about the epidemic in the press of Izmir and Istanbul were also included.

Keywords: Ottoman State, Epidemic Diseases, Cholera Epidemic, 1893, Izmir

Giriş

“Yoksulların her gün hayvan ve insan dışkıyla kirlenen suları içtiği Avrupa şehirlerinde, anayurdu Hindistan olan minik kolera basili ilk kez boy gösterdi. Yoksulları öldürmeden önce susuz bırakıp kurutan kolera, “en sağlam sınırları” sarstı, “en sağlam yüreklere” korku saldı...”¹

Tarih boyunca deprem, yangın, kıtlık ve iklim düzensizlikleri gibi doğal afetlerin yanı sıra insan ölümlerinin bir diğer önemli kaynağı da salgın hastalıklar olmuştur. Kısa bir sürede hızla yayılarak binlerce ve hatta bazen

¹ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 175.

milyonlarca insanın ölümüne yol açan salgınlar, imparatorlukları çökertmiş, orduları kırmış, toplumun psikolojisinde derin tahribat yapmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan salgın hastalıklar toplumların birbirleriyle münasebetleri sayesinde yeni yayılma alanları bularak daha evvel hiç görülmedikleri alanlarda çok sayıda ölüme ve güçlü devletlerin zayıflamasına neden olmuştur.²

Salgın hastalıklar, kıtlık ve uzun süren savaşlar, Avrupa kentlerini de özellikle Orta Çağ döneminde derinden sarsmıştır. Bu dönem Avrupa kentlerinde insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar, bulaşıcı hastalıkların oluşturduğu salgınlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Avrupa’nın toplumsal hafızasına büyük korku ve felaket dönemleri olarak kazanmış bulunan veba salgınlarının etkileri, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda devasa boyutlarda olmuştur. Örneğin 1347’den 1350’ye kadar etkili olan salgın, tarihte sözü edilen bütün salgınlardan tartışmasız daha korkunç bir şekilde kendini göstermiştir. Bu salgının, Avrupa nüfusunun muhtemelen üçte birini kırdığı tahmin edilmektedir.³

Modern tıbbın gelişip bulaşıcı hastalıkların teşhis ve tedavisi sağlanıncaya kadar verem, sıtma, veba, çiçek, frengi, cüzam ve kolera hastalıkları, insan hayatını ciddi manada tehdit eden ve toplu ölümlere yol açan hastalıkların başında gelmiştir.⁴ Bu salgın hastalıklar içinde özellikle veba, Osmanlı Devleti’ni de önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim XVIII. yüzyılda, sadece İzmir’de, şiddeti farklı boyutlarda olmak üzere, toplam 54 yıl veba ile geçmiş ve bu süre içinde birçok insan hayatını kaybetmiştir.⁵ XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük çaplı kırımlara yol açan veba, sağlık alanındaki gelişmelere paralel olarak ortadan kalkarken, bu defa yerini koleraya bırakmıştır. Bu yüzyıl içerisinde belirli aralıklarla ortaya çıkan kolera, Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarını hemen hemen aynı ölçüde etkisi altına almıştır.⁶

² William Hardy McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), Ankara 1985, s. 169.

³ Kemal Özden-Mustafa Özmat, “Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa’da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”, *İdealkent*, Sayı: 12, Nisan 2014, s. 75.

⁴ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, T.C. Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2004, s. 12-13.

⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 14-15. Panzac tarafından yapılan tespite göre, İzmir’de, 1709-1837 yılları arasında 127 bin ilâ 135 bin arasında insan kaybı yaşanmıştır. Bkz. D. Panzac, *a.g.e.*, s. 183.

⁶ D. Panzac, *a.g.e.*, s. 1.

Kolera, *epidemi*⁷ ve *pandemi*⁸ halini alabilen, insanda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede girişimde bulunulmazsa oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalığın etkeni olan ve 1883'te Koch tarafından bulunan *Vibrio cholera*'nın kirli içme suları ve yiyeceklerle alımıyla birlikte, bir ilâ üç gün arasında belirtilerini göstermeye başlar. Hastalık, mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelir. Bu mikrop hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur.⁹

Hindistan kaynaklı olarak bilinen kolera, aslında ilk defa 1768 yılında ortaya çıkmıştır. Daha sonra hastalık, ticaret yolları ve Hicaz'a giden hacılar vasıtasıyla tüm dünyaya yayılma imkânı bulmuştur.¹⁰ Nitekim Hindistan'da 1817'ye kadar mahallî bir özellik gösteren salgın, bu tarihten sonra hızla ülke dışına yayılmış¹¹ ve Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'da etkili olarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında ise ilk kez 1822 yılında görülmüştür. Basra körfezinden, Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşarak Osmanlı Anadolu'suna yayılmıştır.¹² XIX. yüzyıl

⁷ Belli bir bölgede aynı anda birçok kimsenin hastalanmasına sebep olan, hızla yayılan ve salgın gösteren hastalığın ortaya çıkmasına *epidemi* denilmektedir. Bkz. Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1, 2017, s. 31.

⁸ *Pandemi*, dünya çapında veya oldukça geniş bir alanda yayılma gösteren ve çok sayıda insanı etkileyen salgın hastalıklar için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Ö. Yılmaz, *a.g.m.*, s. 27.

⁹ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 4.

¹⁰ Oya Dağlar, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Cilt: I, (Edt. Ayfer Özçelik ve diğerleri), Isparta 2007, s. 368.

¹¹ Koleranın Hindistan'da yerleşik yerel bir hastalıktan pandemiye dönüşmesinin nedenlerinden biri Hindistan'ın hızla artan nüfusudur. Sanayileşme ile kırsal kesimden şehirlere doğru olan göçler, Hint şehirlerini kaldıramayacakları bir yükü karşı karşıya bırakmış, bu kalabalıklar şehirlerde zaten yetersiz olan altyapının daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Kanalizasyon sisteminin olmadığı Hindistan'da insanların temizliklerinden dinsel ayinlerine kadar her şeylerini Ganj'da yapmaları adeta hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Ancak 1817'den önce de burada mevcut olan koşulları dışarı yayan bir başka etken daha vardır. Bu da İngiliz sömürge sistemidir. İngiltere'nin Hindistan'a yerleşmek için yaptığı savaşlar, hem İngiliz askerlerini yerel hastalıklara maruz bırakmış hem de yerlerinden olan Hintliler hastalıkları yeni alanlara taşımıştır. Bkz. M. Ayar, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹² Gülden Sarıyıldız, "XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2002, s. 316; M. Ayar, *a.g.e.*, s. 22. İstanbul'a kadar ulaşan kolera salgınına karşı halkı uyarmak ve korunma yollarını anlatmak için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından "Kolera Risalesi" adında bir kitapçık hazırlanmıştır. İlgili kitap ve yazarı için bkz. Kemal Salih Sel,

süresince dünyanın birçok yerinde ve Osmanlı topraklarında önemli derecede kayıplara neden olmuştur.¹³

Kolera, tıpkı insanlar gibi, ana yollardan geçerek kasabadan kasabaya atlamış, öncelikle nüfusun en yoğun olduğu, ticaretin geliştiği yerleri vurmuştur. Nitekim XIX. yüzyıl boyunca Batı’ya ulaşmak için üç ana yolu kullanmıştır. Birincisi; Hindistan’dan başlayıp, Afganistan, İran, Hazar Denizi sahilleriyle Rusya’ya ve Karadeniz kıyılarına ulaşan karayolu; ikincisi, Hindistan’dan Umman Denizi, Basra Körfezi sahillerinden içeriye Bağdat ve çevresinden geçen deniz ve karayolları; üçüncüsü, Hindistan’dan Kızıldeniz boyunca Cidde ve İskenderiye gibi limanlara uğrayan deniz yoludur.¹⁴

Harita 1: Koleranın Yayılma Yollarını Gösteren Harita-1¹⁵

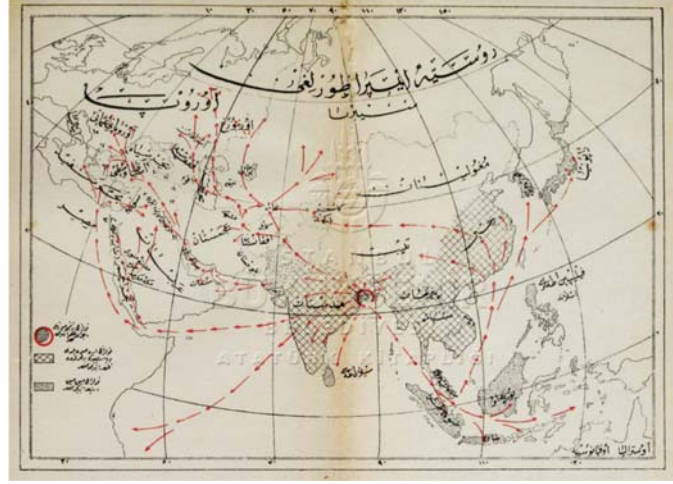
“Koleraya Karşı İlk Türkçe Kitap ve Müellifi Hekimbaşı Behçet Efendi”, *Poliklinik*, Cilt: XV, Sayı: 174, 1947, s. 130.

28 Mayıs 1283/9 Haziran 1867’de ise “*Kolera Karantinası Hakkında Nizamname*” yayınlanmıştır. Bu nizamname ile karadan ve denizden ülkeye girenlere 10 gün karantina uygulanmasına, eşyaların ve elbiselerin hastalıklardan arındırılmasına karar verilmiştir. Seyahat edenlere, hareket ettikleri yerin karantina idaresi tarafından “Temiz” ve “Bulaşık” şeklinde iki çeşit yazı verilmesi mecburi hale getirilmiştir. Bkz. *Kolera Karantinası Hakkında Nizamname*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1311; Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008, s. 184.

¹³ O. Dağlar, *a.g.m.*, s. 368. Özellikle 1865 yılında tüm Anadolu’yu etkilemiş, İstanbul’da günlük ölüm ortalaması bine ulaşmıştır. Sultan Abdülaziz’in, kolera hastalığını önleme mücadelesine katılanlara, başarılarından dolayı “Kolera Madalyası” dağıtması durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Necdet Sakaoğlu, “Osmanlı’da Salgınlar”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 22, (1995), s. 23.

¹⁴ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁵ A. Proust, *Le Cholera Étiologie et Prophylaxie*, G. Masson, Paris 1883, s. 229’dan aktaran İsmail Yaşayanlar, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 296, Ağustos 2018, s. 50.

Harita 2: Koleranın Yayılma Yollarını Gösteren Harita-2¹⁶

Hindistan'dan başlayıp Batı'ya doğru yayılan kolera'nın farklı isimlerle tarif edildiği görülmektedir. Avrupa'da yayıldığı dönemde Latince hastalık manasına gelen *morbus* ile beraber kullanılarak *cholera morbus* şeklinde ifade edilmiştir. Araplar tarafından ise bu hastalık *maraz-ı esved*, Osmanlılar tarafından ise *karasarılık*, *maraz-ı cedit* veya *cholera foudroyant* tabirleri kullanılmıştır.¹⁷ Osmanlı belgelerinde ise hastalık Latince adı olan *kolera morbus* tabiriyle ifade edildiği gibi zaman zaman *illet-i kolera*, *illet-i âdiyye*, *illet-i mahûf* veya salgın hastalık anlamına gelen *ilel-i sâriyye* şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁸

Kolera salgınının görüldüğü dönemlere bakıldığında, *Pollitzer*'in 1954 ve 1959 yılında kolera hakkında yazdığı eserlerdeki sınıflandırması günümüzde kolera araştırmacıları arasında en çok kabul gören sınıflandırmadır. Buna göre kolera XIX. yüzyılda; 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında olmak üzere altı büyük pandemi yapmıştır.¹⁹ Bu süreçte Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya başta olmak üzere Avrupa kıtasında patlak veren kolera

¹⁶ Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir ve Ettibâyâ Rehber*, Arşak Garveyan Matbaası, Dersaadet 1327'den aktaran İ. Yaşayanlar, a.g.m., s. 51.

¹⁷ Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İstanbul 1954, s. 282.

¹⁸ Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009, s. 241.

¹⁹ Ö. Yılmaz, a.g.m., s. 33. Gülden Sarıyıldız, 1817, 1829, 1852, 1881 ve 1899 tarihlerini, en iyi bilinen pandemiler olarak nitelendirmiştir. Bkz. G. Sarıyıldız, "XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", s. 309.

salgınlarından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.²⁰ Örneğin 1892 yılında Hindistan dışında koleradan hayatını kaybedenlerin sayısı 378.449’a ulaşmıştır.²¹ XIX. yüzyıl boyunca ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla Osmanlı topraklarına da taşınan salgınlar, belirli aralıklarla ortaya çıkıp nüfus açısından büyük yıkımlara neden olduğu gibi ekonomik açıdan da büyük kayıplara yol açmıştır.²² Nitekim XIX. yüzyılda, nüfusun büyüme hızının düşmesinde rol oynayan önemli etkenlerden biri olmuştur.²³

1. 1893 Yılı Kolera Salgını ve İzmir

1.1. 1893 Yılı Kolera Salgını

1893-1895 yılları arasında neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasını etkisi altına alan kolera salgını, 1892 yılında Kuzeybatı Hint eyaletlerinde ortaya çıkmış, buradan dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır. Hastalık hem Rusya üzerinden²⁴ hem de daha etkili olarak Hicaz’dan hac yoluyla Osmanlı topraklarına ulaşmıştır.²⁵ Nitekim 1893 yılında Hicaz’da yaşanan salgın, o tarihe kadar ortaya çıkmış olan en büyük ve en şiddetli olanıdır. Bu salgında, değişik kaynaklarda farklı sayılar ortaya konulmakla birlikte, 30.000-40.000 civarında hastanın hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.²⁶

²⁰ Nuran Yıldırım, “Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 145, (2006), s. 19-20.

²¹ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Ankara 1996, s. 3.

²² O. Dağlar, a.g.m., s. 368.

²³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2010, s. 49.

²⁴ 1893 yazında kolera, İzmir ve daha sonra İstanbul’u istila etmeden evvel, Rusya’nın büyük kısmında etkili olmuştur. Bu nedenle Osmanlı makamları da Avusturya-Macaristan’a karşı olduğu gibi, bu ülkenin kolera bulunan mahallerinden karayoluyla gelenleri de Cisrimustafapaşa’da doktor muayenesine tabi tutmuştur. O sırada Odessa (Hocabey)’de zuhur eden hastalıktan dolayı da bu şehirden gelenlere 18 Temmuz’dan itibaren tıbbi muayene tatbiki başlatılmıştır. Bu sırada Moskova ve Petersburg’daki günlük vukuat ortalaması 10 civarında olup hastalık hafif seyretmiştir. Ancak Podolya ve Ural gibi eyaletlerde durum daha ciddi olmuştur. Bkz. M. Ayar, a.g.e., s. 43.

²⁵ 1892-1895 salgını, Hindistan’da çok şiddetli hüküm sürmüştür ki ölenlerin sayısı 601.603’e ulaşmıştır. G. Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, s. 3.

²⁶ 1893 yılında Mekke, Medine ve Cidde’de 30.000 insan bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Bkz. Sinan Kuneralp, “Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz’da Hac ve Kolera”, (Çev. Münir Atalar), *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 511. Osmanlı topraklarından olan Hicaz’da; 1881, 1882, 1883, 1890, 1891 ve 1893 yıllarında yedi defa kolera salgını yaşanmıştır. 1893 salgınında, değişik kaynaklarda farklı sayılar ortaya konulmasına karşın, 35.000-40.000 civarında hastanın hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. 1893 yılında hac görevini yerine getirmek için çok sayıda hacinin bu topraklarda bulunuyor olması, hastalığın boyutunun ve ölüm oranının artmasında önemli bir etken olmuştur. Bkz. G. Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, s. 61, 66-67.

Osmanlı Hükümeti, Hicaz'daki tehlikenin farkına varmış ve salgının yayılmasını önlemek adına, İstanbul ile birlikte ülkenin pek çok yerinde birtakım tedbirler almıştır.²⁷ 1893 yazında, Osmanlı Hükümeti tarafından tüm vilayetlere hitaben bir uyarı emri gönderilmiştir. Emirde, koleranın Osmanlı topraklarının çevresinde kol gezdiği bu zamanda, hem şehirlerin temizliğine olağanüstü düzeyde dikkat edilmesi hem de ahalinin üzerine düşen temizlik ve sağlık ödevlerini yerine getirmesi hatırlatılmıştır. Salgın riskinden endişe eden hükümet, bu husus üzerine ciddiyetle eğilmiştir.²⁸ Fakat alınan tüm önlemlere rağmen hacıların taşıdığı kolera mikrobunun, Anadolu topraklarına girmesine engel olunamamıştır. Nihayetinde hastalık, hemen hemen tüm Anadolu'ya yayılmış, 1893 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'a da ulaşarak salgına dönüşmüştür.²⁹

1893'te İstanbul'da çıkan koleranın salgın haline dönüşmesi üzerine, Paris'teki Pasteur'ün Enstitüsüne müracaat edilerek, Pasteur'den bir mütehassıs göndermesi istenmiştir. Nitekim bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkında inceleme yapmak, hekim ve veterinerlere teorik ve pratik bakteriyoloji dersi vermek üzere, Dr. Maurice Nicolle Türkiye'ye gelmiştir.³⁰

1893 yılı yazında, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere birkaç merkezde görülmeye başlayan salgın, 1894 yılında daha da etkili olarak, Osmanlı Devleti topraklarını, özellikle Anadolu kıtasındaki kasaba ve köyleri, aylar boyunca hâkimiyet altına almıştır.³¹ 24 Ağustos 1893-26 Nisan 1894 tarihleri arasında süren kolera salgınında sadece İstanbul'da (askerler de dâhil olmak üzere) 2.683 kişi kolera yakalanırken, bunlardan 1.537'si (%57.2) hayatını kaybetmiştir. Hastalığı yenenlerin sayısı ise 1.146 (%42.8)'dir.³²

1892-1893 yıllarında İstanbul'da kolera salgınının yaşandığı sırada İstanbul'da çocukluk dönemini yaşayan Sadri Sema, "*Eski İstanbul'dan Hatıralar*" adlı kitabında şu ifadelerle yer vermiştir;

²⁷ Kevork Pamukciyan, "1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 132, Aralık 1994, s. 13-14.

²⁸ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 89-90.

²⁹ K. Pamukciyan, *a.g.m.*, s. 15.

³⁰ M. Karayaman, *a.g.e.*, s. 184.

³¹ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 90.

³² M. Ayar, *a.g.e.*, s. 188. Nuran Yıldırım'ın tespitine göre salgın, 16 Nisan 1894 tarihine kadar devam etmiştir. İstanbul'daki hastanelere getirilen hastalardan 734'üne kolera teşhisi konulmuş olup bu hastaların 485'i hayatını kaybetmiştir. Tespit edilen vakalar içinde ölüm oranı %67,4 olarak verilmiştir. Bkz. Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 150, (1996), s. 53.

“İstanbul’un eski yangınları şehri nasıl bir baştan bir başa yakıp yıkmışsa, benim çocukluğuma rastlayan kolera da İstanbul’u öyle yaktı, yıktı. Çok ocaklar söndü. Korkunç bir ölüm sağanağı idi bu hastalık. Herkes endişe, korku, yeis içinde. Herkes bir korku gölgesi. İstanbul göklerinde ölüm kanat açmış. Her taraftan adem rüzgarı esiyor, her tarafta ölüm sahneleri... Kolera gazaplı yıldırım gibi çarpıyordu her tarafı ve her tarafı ölümün kucasına sürüklüyordu. Bir durgunluk geldi halka; müthiş bir sessizlik çöktü ortalığa. Bir hal ki insanlar bir yaprak hışıltısından ürker oldular...”³³

1.2. 1893 Yılında İzmir’de Kolera Salgını

Osmanlı coğrafyasında ilk kez 1822 yılında ortaya çıkan salgın, XIX. yüzyıl boyunca Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi İzmir ve çevresini de etkisi altına almıştır. İzmir’de ilk kolera salgını 1831 yılında yaşanmış, 1830’da Rusya’da çıkan hastalık, önce İstanbul’u ardından İzmir’i sarmıştır. 1848’de İzmir, ikinci bir salgın ile karşı karşıya kalmıştır. Salgın önce yine İstanbul’da başlamış, Marmara ve Kuzey Ege’yi sardıktan sonra İzmir’e gelmiştir. Bu salgında 1.903 kişi hayatını kaybetmiştir. 1854’de Fransa’da başlayan salgın İzmir’e kadar ulaşmış, 136 gün sürmüş ve 172 kişi ölmüştür. 1865 kolerası oldukça ağır geçmiş, yaklaşık 3 ay süren salgında 3.500 kişi hastalığa yakalanmış, 1.950’si ölmüştür. Daha sonra 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında kolera salgınları İzmir’de görülmüştür.³⁴ Çalışma dâhilinde ele alınan 1893 yılındaki kolera salgını ise, önce İzmir’i sonra İstanbul’u tehdit eder hale gelmiş ve daha önceki acı tecrübelerden dolayı ciddi bir paniğe neden olmuştur.

1893 kolera salgınında halkı endişeye, paniğe düşürmemek için gazetelerde hastalığın ismi konusunda farklı ifadelere yer verilmiştir. Bunun örneklerini hem İzmir hem de İstanbul basınında görmek mümkündür. Nitekim İzmir’de hastalık görüldüğünde, şehrin *Hizmet*³⁵ gazetesinde, *illet-i sâriye*, *illet-i malume*, *illet-i meşkûke*, *avarız-ı meşkûke* veya daha basit anlamda *şüpheli hastalık* isimleri kullanılmıştır.³⁶ Birtakım vakalar görüldüğünde de bunun *mevsim hastalığından* kaynaklandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla ilk etapta halkın doğru bilgilendirilmesi engellemiştir.

³³ Sadri Sema, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2002, s. 32.

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Sabri Yetkin, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı 3 (Mart 2001), s. 7-18.

³⁵ İzmir’in yerel gazetesi olan *Hizmet*, Cumartesi ve Çarşamba günleri olmak üzere haftada iki defa yayınlanmıştır.

³⁶ Bu tarz ifadelerin yer aldığı haberlere örnek olması açısından bkz. *Hizmet*, Sayı: 672, 14 Temmuz 1309/26 Temmuz 1893; *Hizmet*, Sayı: 673, 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893; *Hizmet*, Sayı: 678, 4 Ağustos 1309/16 Ağustos 1893.

Basında yer alan haberlerde, hastalığın kesinlikle kolera olmadığı yönünde bilgi verilmiş ve bunun üzerinde de bir süre ısrarla durulmuştur. Örneğin *Hizmet* gazetesinin 26 Temmuz 1893 tarihli sayısında, *İzmir’de illet-i sâriye olduğuna dair bazı menfaatçiler tarafından bir söylenti ortaya atılmışsa da bu yöndeki söylentilerin doğru olmadığı*³⁷ belirtilmiştir. Yine gazetenin bir sonraki sayısında, İzmir’de kolera olduğuna dair bazı şayanın aslı olmadığı ve 26 Temmuz’dan 29 Temmuz’ kadar da bunu yalanlayacak bir vukuatın yaşanmadığı belirtilmiştir. Sadece 5-6 gün önce Ermeni Hastanesi’nde hasta olan iki kişinin hastalığı şüpheli gibi görünmüş ve 29 Temmuzda da Peştemalcilerbaşı’nda zaten cüzzam hastalığından bitap bir halde bulunan biri hastalanmış ise de onun da aç karnına karpuz, kavun, armut ve buna benzer abur cubur yediği yapılan araştırma neticesinde anlaşılmıştır.³⁸

İzmir’deki hastalığın ciddi olmadığına dair görüşü destekleyici bazı veriler de ortaya konulmuştur. Örneğin diğer senelerde bu mevsimlerde vefat eden kişi sayısı artar iken bu sene normal ölümlerin dahi az olduğu, bunun da şehrin sıhhi durumunun iyi olduğuna işaret ettiği ifade edilmiştir. Bu ispatlamak için de resmi kayıtlar esas alınarak son üç senenin vefat edenler sayısına yer verilmiştir. Bu sayıların yer aldığı cetvelde, 1891, 1892, 1893 senelerinin Mart ayından Temmuz ayının 15’ine kadar olan dört buçuk aylık süre esas alınmıştır. Buna göre, 1891 senesinin dört buçuk ayında 1.000, 1892 senesinin ilgili aylarında 1.057 kişi vefat ettiği halde, 1893 senesi Temmuz ayı sonunda kadar vefat eden sayısı 840’dır. Dolayısıyla 1891’den 154 ve 1892’den 211 eksik olduğu ifade edilmiştir (Bkz. Tablo 1).³⁹ Fakat bir süre sonra salgından dolayı ölümler yaşanmaya başlayınca 1893 yılı için verilen rakam da artacaktır.

Tablo 1: 1891-1892-1893 Seneleri Mart Başından Temmuzun 15’ine Kadar Dört Buçuk Ay Zarfında İzmir Şehrinde Vuku Bulan Vefat-ı Umumiye-yi Mübeyyin Cetvel									
Sene	Yahudi		Ermeni		Rum		İslam		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
1891	31	47	18	39	296	357	81	131	1.000
1892	29	36	12	32	238	344	175	191	1.057
1893	20	33	9	28	233	322	90	111	846

Hizmet gazetesinin 2 Ağustos 1893 tarihli haberine göre, mevsim dolayısıyla boğazlarına dikkat etmedikleri için birkaç kişi daha hastalanmış ve bunlardan ikisi zamanında doktora müracaat etmeyip tedaviye önem vermediğinden dolayı vefat etmiştir. İkisinin de hastalıkları şüpheli olarak

³⁷ *Hizmet*, Sayı: 672, 14 Temmuz 1309/26 Temmuz 1893.

³⁸ *Hizmet*, Sayı: 673, 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893.

³⁹ *Hizmet*, Sayı: 673, 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893.

görülmüşse de yapılan açıklamada şehrin genel sıhhi durumunun iyi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, içerisinde bulunulan Ağustos ayı dolayısıyla, sıcak mevsimlerde herkesin yiyecek ve içecek hususunda gayet dikkatli ve özenli olması, mideyi bozacak ve ishal edecek vakitli vakitsiz meyve ve benzeri şeyler tüketmekten kaçınması gerektiği ve bu şekilde kendilerini koruyanlar için korkulacak bir şey olmadığı bildirilmiştir.⁴⁰

5 Ağustos 1893 tarihine gelindiğinde de hâlâ İzmir’de kolera olmadığı yönünde haberlere yer verildiği görülmektedir. Kolera söylentisinin çıkması üzerinden 20 gün, Ermeni Hastanesi’ndeki ilk vukuattan bu tarihe kadar da tam 14 gün geçtiği belirtilmiş ve *eğer bu hastalık hakikaten kolera olsaydı şimdye kadar şiddetli bir şekilde tezahür ederdi*, denilmiştir. Yine hastaların muayenesiyle meşgul olan bazı doktorların beyanına göre de bunlarda katıyen kolera görülmemektedir. Gerçi bir gün önce Ali Paşa Meydanı’nda bir vaka olmuş ise de *buna tutulan kişinin bir okka bakla üstüne birkaç okka da şarap içtiği ve zaten 4-5 günden beri de keyifsiz olduğu* ifade edilmiştir. Bu şekildeki vukuata şüpheli gözüyle bakılırsa hiçbir gün birkaç vukuatın eksik olmayacağı, mevsim dolayısıyla meyve ve sebze fazla olduğu için bu vakitlerde boğazına dikkat etmeyenler arasında her sene bu gibi vukuatın yaşandığı, fakat diğer senelerde buna şüpheli nazarıyla bakılmadığından hiç önem verilmediği belirtilmiştir. Netice olarak hâkim olan görüş; *kolera vukuatında bulunmuş olan bazı doktorların ve tecrübe sahiplerinin de beyanından hareketle, hastalığın katıyen şüpheli olmadığı, ufak bir mevsim hastalığı olduğu yönündedir. Genel sıhhi durum berkemaldir. Hatta diğer senelere göre normal ölümler bile azdır. Eğer kolera olsaydı, 20 gün zarfında şehrin her yerine sirayet etmiş olması gerekirdi.*⁴¹

Yerel ve ulusal basında İzmir’deki hastalığın kolera olmadığı başından itibaren yalanlanmış, mevsim hastalığından dolayı birkaç vukuatın yaşandığı her defasında dile getirilmiştir. *İzmir gibi 300 bine yakın nüfusu olan bir şehirde bir aydan beri kolera hastalığı olsaydı, telefatın bu derecede kalması mümkün olmazdı*, denilmiştir. Fakat bazı Rum gazetelerinin, İzmir’de kolera

⁴⁰ *Hizmet*, Sayı: 674, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

⁴¹ *Hizmet*, Sayı: 675, 24 Temmuz 1309/5 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4527, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 14 Ağustos 1893 tarihli haberinde de İzmir’deki hastalığın şüpheli hastalık olmadığı belirtilmiştir: “İzmir’de gayet hafif bir ishal hastalığı vardır görüyoruz. Fakat bu da o kadar hafiftir ki 300.000 nüfus içinde en ziyade iki üç vukuatı tecavüz etmiyor. Eski koleraları bilenler mevcut. Bu kadar müddet zarfında böyle bir kaç vukuat ile mi kalmış idi! (...) Lielhamd sıhhat-i umumiye ber-kemaldir. Herkes her mevsimden ziyade bir sıhhat ve selamet-i vücudiye ile yaşıyor. (...) Şehrimizde öyle dehşetli bir hastalık olmadığı halde bile hükümet-i seniyyece tedabir-i sıhhiye ittihaz edilmektedir.” Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

hastalığı bulunduğu dair uzun uzadıya neşriyatta bulunarak genel düşünceyi, fikriyatı bulandırmaları, karıştırmaları ve ticareti alanda İzmir'de ortaya çıkan zararı artırmaya çalışmaları esefle karşılanmıştır. Kolera hastalığını öne çıkaran Rum gazeteleri olduğu gibi bu yönde fikir beyan edenler de daha çok Rum doktorlar olmuştur. Fransız gazeteleri ile Avrupalı doktorlar, İzmir'de kolera olmadığını açıktan açığa beyan etmişlerdir. Bu yönde hazırlanan bir makalede, İzmir'de kolera olmadığı delilleriyle açıklanmış, fakat İzmir doktorlarından bazılarının bu konudaki kötü yaklaşımının, şehrin ticaretini geniş ölçüde sekteye uğrattığı belirtilmiştir. Bu nedenle de salgına ilişkin uzman bir doktorun dışardan getirilerek şu söylentiye bir netice verilmesi temenni edilmiştir.⁴²

İzmir'de kolera olduğuna dair fikrin Rum doktorlar tarafından ortaya atıldığı ve bu meselenin yine *Amaletya?* adlı bir gazete tarafından kamuoyuna sunulduğu *Hizmet* gazetesinde beyan edilmiştir. Nitekim *Hizmet* gazetesinde, İzmir'de kolera olduğunu ilk defa Yunanistan'a ihbar ederek karantina konmasına sebebiyet verenin *Doktor Yuvanof*; İzmir'de kolera olduğunu öne süren gazetenin de *Amaletya?* olduğu belirtilmiştir. *Hakikat meydanda iken bu konuda artık itiraza, hiddete ihtiyaç olmadığı* ifade edilmiştir.⁴³

Amaletya? gazetesi İzmir'de kolera olduğunu öne sürerken, Fransız gazeteleri ve Türkçe gazeteler şehirde kolera olduğu hakkındaki düşüncenin tamamen karşısındadır. Nitekim vilayetin resmi gazetesi olan *Aydın* gazetesinde de şehirde şüpheli birkaç vukuattan başka bir şey olmadığı, genel sıhhi ahvalin berkemal olduğu ifade edilmiştir. Fakat ahali arasında korku ve endişenin ortaya çıkmasında, şehirdeki ticari zararda *Amaletya?* gazetesi ve yazarı etkili olmuştur. Bununla ilgili olarak *Hizmet* gazetesinde şu ifadelerle yer verilmiştir;

“Meclis-i Sıhhiyenin üstünde tıbbi malumata sahip olmadığını beyan eden Amaletya? refikası, acaba kendinde nasıl bir salahiyet, nasıl bir kuvvet bulup da vilayetin resmi ceridesinden daha fazla malumatı olduğunu eda ediyor. Amaletya? refikamız bu edasında sebat edip gidecektir. Çünkü bir kere Yunanistan'a Doktor Yuvanof tarafından haber verildi, saniyen kendisi de İzmir'de kolera vardır demiş bulundu. Fakat bu gibi şeylerde inat etmek, memleketin menafî-i ticariyesiyle oynamak az ehemmiyetli şey değildir. Amaletya'nın münderecatını herkes bizim gibi değerlendirmez. Buna gerçek nazarıyla bakacaklar da vardır. İşte onlar bu neşriyattan müteessir olarak korku ve endişe içinde bulunuyorlar. Ticaret için gayet mühim, kıymetli olan böyle bir zamanda iş tutmaya cesaret etmiyorlar. Güya ahaliye korku

⁴² *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893.

⁴³ *Hizmet*, Sayı: 677, 31 Temmuz 1309/12 Ağustos 1893.

vermemek için kolera ismini yad etmek istemeyen Amaletya?, yok yere ahaliyi korku içinde bırakıyor da hala haberdar değil. Yahut haberdar olmak istemiyor.”⁴⁴

Her ne kadar uzun süre hastalığın kolera olmadığı savunulduysa da alınan önlemlerin koleraya yönelik bulunduğunu görmek mümkündür. İzmir ve İstanbul basını, Aydın Valisinin ağzından hastalığın kesinlikle kolera olmadığını yazdıkları sırada, İzmir’de bu illete karşı yapılan iş, şehir içindeki salgının söndürülmesi ve başka mahallere yayılmasının engellenmeye çalışılmasından başka bir şey olmayacaktır.⁴⁵

1.2.1. Kolera Hadisenin Ortaya Çıkışı ve İlk Uygulamalar

İzmir’deki şüpheli hastalığa dair Aydın valiliğinden merkeze bilgi verilmeden önce, Yunan Hükümeti’nin, İzmir’de kolera hadiselerinin yaşanmasından dolayı buradan geleceklere 11 günlük karantina⁴⁶ uygulamaya başlaması⁴⁷, Osmanlı hükümetini harekete geçirmiştir. Nitekim İzmir ve Sakız’dan hareket eden yolcuların Yunanistan’da karantinada bekletirildiği; İzmir ve Sakız’a uğramak üzere İstanbul’dan hareket eden Yunan ve Rus vapurlarının da İzmir ve Sakız için yolcu kabul etmedikleri haber alınmıştır.⁴⁸ Hatta kolera hadisesi, Avrupa gazetelerinde de yer almış ve böylece İzmir’e hastalığın bulaştığı öğrenilmiştir.⁴⁹ Bunun üzerine hükümet, ilk etapta, hastalığın önlenmesi için İzmir’e gelenlere karşı Bahr-i

⁴⁴ *Hizmet*, Sayı: 677, 31 Temmuz 1309/12 Ağustos 1893.

⁴⁵ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁶ Sözlükte “yolcuların gözetim altında tutulma süresi” demek olan ve İtalyanca “kırk” anlamına gelen *quarantena*’dan gelir. Osmanlı Devleti karantina usulünü uygulamaya başladığında bu kelimenin yerine daha çok “usûl-i tehaffuz”, karantina yeri olan lazaret veya lazarettoya karşılık da “tehaffuzhâne” tabiri kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 463-465; Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVIII/222, (1994), s. 351 (329-376)

⁴⁷ *BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 24*, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893; *BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319*, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893. Yunanistan tarafından İzmir’den gelenlere uygulanan karantina süresi, hastalığın azaldığı dönemde önce 5 güne, sonra 3 güne indirilmiştir. Bkz. *Hizmet*, Sayı: 707, 17 Teşrinisani 1309/ 29 Kasım 1893.

⁴⁸ “İzmir ve Sakız’da hastalık zuhuruna dair bir güne malumat olmadığı” merkezden bildirilmiştir. Dolayısıyla İzmir ve Sakız için yolcu kabul edilmemesi ve karantinada bekletirilmesi meselesi ile oralarda hastalık vukuuna dair Sıhhiye dairesinin malumatı olup olmadığının bildirilmesi 25 Temmuz 1893 tarihli yazıyla istenmiştir. Bkz. *BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319*, Lef: 4, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

⁴⁹ Hastalığın bu tarihe kadar İstanbul’a rapor edilmemesinin sebebi olarak da kolera vakalarının sıradan vakalardan ayırt edilemeyeceği gösterilmektedir. M. Ayar, *a.g.e.*, s. 90-91.

Sefid Boğazı'nda ve diğer gerekli mevkilerde karantinalar teşkil edilmesini ve sıhhi tedbirlerin biran önce alınmasını bildirmiştir.⁵⁰

İzmir karantinası tabibinden alınan 26 Temmuz 1893 tarihli telgraftan hareketle Sıhhiye Nazırı, İzmir'de Ermeni Hastanesi'nde hastalanan bir hizmetçinin hastalığının şüpheli olduğunun anlaşıldığını, dolayısıyla İzmir'den gelenlerin tedbir amaçlı karantina altına alınmasına karar verildiğini ve bu hususta Sıhhiye Meclisi'nin toplanacağını bildirmiştir.⁵¹ Nitekim bir süre sonra Sıhhiye Meclisi tarafından gönderilen resmi yazıda, Klazomen adasından başka Ayvalık'tan Fethiye'ye (Megri) kadar uzanan (Ayvalık hariç Fethiye dâhil olmak üzere) Aydın vilayeti sahilinden bugünden itibaren çıkacak gemilerin tahaffuzhanede 10 gün müddetle karantinada tutulması ve İzmir şehriden çıkan trenlerde uygulanan tıbbi muayenenin devam etmesi bildirilmiştir.⁵²

Hizmet gazetesinde yer alan habere göre de, 26 Temmuz 1893 tarihinden itibaren İzmir körfezinden, yani İzmir ile Karaburun, Foça, Urla'dan hareket edecek gemilerin, gidecekleri yere göre *Klazomen*, *Beyrut*, *Trablusgarp* tahaffuzhanelerinin birinde 10 gün karantinaya tabi tutulmaları kararlaştırılmıştır. İzmir'den demiryolu vasıtasıyla vilayet içlerine gidecek yolcuların da tren istasyonunda tabipler tarafından muayene edilmeleri, hastalığı şüpheli olanlara dikkat edilmesi ve Çeşme gibi İzmir'e yakın olup da karantina sınırının dışında kalan mahallere firarilerin kaçabilmelerine fırsat vermemek için bu tarz küçük kasabaların İzmir'den gelenlere karşı tedbirli olmaları bildirilmiştir.⁵³

Merkezden gönderilen ferman üzerine İzmir'de şüpheli hastalıkla ilgili tahkikat yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan tıbbi araştırmalar neticesinde

⁵⁰ BOA., *İ. HUS.*, Dosya No: 14, Gömlek No: 24, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893; BOA., *BEO.*, Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893. Bulaşıcı hastalıklar sebebiyle çeşitli tedbirlerin alınması ve hastalığa yakalanmış olanların tecrit edilmesi için karantina mahalleri oluşturulmuştur. Bu mahaller için "karantinahane" veya "tahaffuzhane" terimi kullanılmıştır. İstanbul'dan sonra ilk kurulan karantina teşkilatlarından biri de İzmir'dedir. Gerek XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yükselen ticaret hacmi, gerekse güneyde Mısır ve Doğu Akdeniz'den, kuzeyde İstanbul'a ve batı coğrafyasına uzanan işlek deniz trafiği nedeniyle önemli bir liman olan İzmir, karantinanın taşradaki uygulamalarına bir model olarak tasarlanmıştır. Bkz. Pelin Böke, "İzmir Karantina Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, İzmir 2010, s. 140.

⁵¹ BOA., *BEO.*, Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, Lef: 3, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

⁵² BOA., *BEO.*, Dosya No: 257, Gömlek No: 19256, 2 Ağustos 1309/ 14 Ağustos 1893.

⁵³ *Hizmet*, Sayı: 673, 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893.

İzmir’e sirayet eden koleranın bulaşıcı bir hastalık olduğu⁵⁴ ve Klazomen Tahaffuzhanesi’nde⁵⁵ karantina altında bulunan bir İngiliz gemisi vasıtasıyla şehre sirayet ettiği düşünülmüştür. Nitekim İzmir’e gelmiş olan bu İngiliz gemisi içinde şüpheli hastalığa tutulan iki taife, Klazomen Tahaffuzhanesi’ne ihraç edilmiştir. Dolayısıyla İzmir’deki hastalığın bunlar tarafından şehrin içine yayılmış olmasının ihtimalden uzak olmadığı belirtilmiştir.⁵⁶ Bunun yanı sıra hastalığın şehre sirayeti hakkında başka alternatifler üzerinde de durulmuştur. Bu anlamda, *hastalığın şehre sirayeti malûm olmayarak aniden mi zuhur etmiştir; yoksa geldiği taraf malûm mudur; yahut adı geçen iki taifenin tahaffuzhanede bulunduğu esnada şehirden tahaffuzhaneye gidip gelenler tarafından mı gelmiştir veya hastalık bu taifelerin kasabada gezmeleri sebebiyle mi sirayet etmiştir*, gibi sorular

⁵⁴ “...koleranın sâri bir hastalık olduğu ahiren tettebbuât-ı vakıa-yı tubbiye neticesinde tebeyyün itmiş...” Bkz. BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 35, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893.

⁵⁵ Osmanlı Türkçesiyle, karantinaya karşılık *usul-ı tahaffuz*, karantina mahalleri içinse *karantinahane* veya *tahaffuzhane* terimleri kullanılmıştır. Tahaffuzhaneler, bir şehre salgın hastalığın bulaşmasını veya buradan başka yerlere sirayetini engellemek üzere, şehre giriş ve çıkış yapacakların sağlık durumlarının belirli bir süre gözetim altına alındığı, bu gözetim sırasında yapılan muayenelerle şüphe çekici durumu saptananların sağlıklılarından ayrılması için alıkonulup tedavi edilmeye çalışıldığı yerlerdir. Tahaffuzhaneler tüm salgın hastalıklar, ama özellikle veba ve kolera için yapılmış mahaller olup Osmanlı Sıhhiye Meclisi’nin tesis edildiği günlerden itibaren, bu ülkenin topraklarında kurulmuş önemli sağlık kuruluşlarıdır. Bunlardan bazıları yalnızca hastalıkların salgın hâlini aldığı zamanlarda kullanılan geçici tesislerken, bazıları ise uzun yıllar kullanılan, bir nevi salgın hastalıklar için teşkil edilen özel hastaneler olarak görev yapmıştır. Bunlardan Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda hizmet verenler içinde ilk akla gelenleri Kamaran, Beyrut, Basra, Trablusgarp, Klazomen, Sinop ve Kavak Tahaffuzhaneleridir. Ayrıca, kaza ve nahiyelere varıncaya kadar gerektiğinde önemli kavşaklar veya iskelelerde tesis edilen onlarca karantinahane mevcuttur. Bkz. Mesut Ayar-Yunus Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, Kış 2017, s. 170-171.

⁵⁶ “...İzmir’e gelmiş olan bir İngiliz sefinesi derununda şüpheli bir hastalığa tutulan iki taife Klazomen tahaffuzhanesine ihraç edilmiş olmasıyla İzmir’deki hastalık bunlar tarafından dahil-i şehre nakl edilmiş olması baidü’l-ihimâl olmadığından...” Bkz. BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 35, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893.

İngiliz gemisi ile ilgili olarak 26 Temmuz 1893’te sıhhiye dairesince gönderilen bir telgraf vardır. Burada bildirildiğine göre, İzmir’de kolera zuhuru rivayeti bir aydan beri devam etmektedir. Bu rivayetin menşei; 25 Haziran günü Marsilya’dan Kale-i Sultaniye’ye gelen bir İngiliz vapuru üzerinde şüpheli bir hastalıktan bir taifenin vefat ederek ikisinin de hasta bulunması üzerine mezkûr vapurun Klazomen’e gönderilmesi ve kolera oldukları anlaşılan iki hastanın da tahaffuzhaneye çıkarıldıktan sonra orada vefat etmesine dayanmaktadır. İlgili vapur, gerekli sıhhi tedbirler alındıktan sonra Batum’a kadar içine iki gardiyan konularak ve sevahil-i Osmaniyye’den hiçbirine uğratılmayarak karantina altında gönderilmiştir. Bkz. BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, Lef: 4, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

üzerinde durulmuş ve bu hususların tıbbi heyete sorulması, neticelerinin de merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁵⁷

Şüpheli hastalığı taşıdığı iddia edilen İngiliz gemisiyle ilgili olarak Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa⁵⁸ tarafından 27 Temmuz 1893 tarihinde merkeze bir telgraf gönderilmiştir. Buna göre, İngiliz gemisinin Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gelişi bundan bir ay evvel olmakla birlikte içinde hastalığa tutulan ne iki şahıs, ne de diğer taifeler dışarı çıkmamıştır. Gemide bu iki şahıstan başka da hiç kimsede hastalık zuhur etmemiştir. Karantina süresinin de bu şekilde tamamlandığı karantina tabibi tarafından ifade olunmuştur. Ayrıca üzerinden bir ay geçmiş olduğu halde herhangi bir hadiseye veya sirayete delalet edecek bir vukuatın zuhur etmemiş olması da bunu desteklemektedir. Yine de tedbir olması açısından istenilen etüv makinalarının biran önce gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁹

İngiliz gemisi üzerinde tartışmalar devam ederken 1893 yılında Hicaz'da bir kolera salgını yaşanması, İzmir'e mikrobu Müslüman hacıların taşımış olma olasılığını gündeme getirmiştir. Kutsal topraklardan hacıları taşıyan gemilerden birçoğu dönüşte Klazomen Tahaffuzhanesi'nde karantinaya alındığından, hastalığı bu şehre taşımış olabilecekleri düşünülmüştür.⁶⁰ Nitekim 8 Ağustos 1893 sabahında 900 kadar hacıyı taşıyan Nimet-i Hüda vapuru ile daha sonra da 850 hacıyı taşıyan Sekudeli? vapuru Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gelmiştir. Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa, her iki vapurda bulunan hacı kfilesinin sağlık durumunun iyi olduğunu ve her türlü istirahatlerine itina gösterildiğini bildirmiştir.⁶¹ Bu iki vapurdan başka şüpheli mahallerden Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gelen 14 vapur daha karantina altına alınmıştır. Hem bunların hem de daha önce gelen

⁵⁷ BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 35, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893; BOA., BEO., Dosya No: 249, Gömlek No: 18631, 15 Temmuz 1309/ 27 Temmuz 1893.

⁵⁸ Hasan Fehmi Paşa'nın hükümet merkezindeki önemli ve başarılı hizmetleri Aydın (İzmir) vilayetine Vali olarak atanmasıyla sonuçlanmıştır. 22 Haziran 1893 tarihinde Abdurrahman Paşa'nın yerine otuz bin kuruş maaşla Aydın vilayeti Valisi olmuştur. İzmir'de o sıralarda kolera hastalığı vardır. 150 kadar hekim hastalığın tedavisiyle görevlendirmiş, kentten çıkacaklar için Klazomen Adasında karantinada kalmaları mecburiyetini getirmiştir. Hasan Fehmi Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 46, 2009, s. 71-87.

⁵⁹ BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893.

⁶⁰ M. Ayar, a.g.e., s. 91-92.

⁶¹ BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 3, 27 Temmuz 1309/8 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4527, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893; Klazomen Tahaffuzhanesi'nde bulunan gemi yolcularının sıhhatlerinin berkemal olduğu 9 Ağustos 1893 tarihinde Urla kaymakamlığından da bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4528, 30 Temmuz 1309/11 Ağustos 1893.

hacıların sıhhatlerinin berkemal olduğu 11 Ağustos 1893 tarihinde Urla kaymakamlığından bildirilmiştir.⁶²

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 19 Ağustos 1893 tarihli haberine göre, Klazomen Tahaffuzhanesi’nde bulunan hacıların sağlıklı oldukları yapılan muayene neticesinde anlaşılmış ve kendilerine uygulanan karantinanın 18 Ağustos 1893 Cuma günü sona ereceği Meclis-i Sıhhiye azası karantinalar genel müfettişi Koçoni Efendi tarafından 17 Ağustos 1893’te Sıhhiye Nezareti’ne haber verilmiştir. Nitekim 18 Ağustos 1893 tarihinde Nimet-i Hüda vapurunun karantina müddetini tamamladığı ve cuma gece saat 3’te İstanbul’a hareket ettiği; aynı zamanda Sekudeli? vapurunun da 19 Ağustos cumartesi günü müddetini tamamladıktan sonra saat 9’da İstanbul’a gideceği Urla kaymakamlığından bildirilmiştir.⁶³

Neticede İzmir’de kolera hastalığı olduğu, 22 Temmuz 1893’ten itibaren Osmanlı hükümetince öğrenilmiş ve izlenmeye başlanmıştır.⁶⁴ İzmir kolerası Osmanlı otoriteleri için, İstanbul salgınından önce, en son ve iyi bir tecrübe olmuştur. Kolera illetini memleketlerin başına çöken çok büyük bir bela olarak görüp, ona karşı çok ciddi boyutlarda mesai ve para sarfından kaçınmayan II. Abdülhamit, İzmir’deki vakaları öğrendiği andan itibaren Sıhhiye Meclisi’ne gereken acil önlemleri alması için emirler vermeye başlamış, çoğu zaman bu iradeler meclisin aldığı kararların yol göstericisi veya başlangıç noktası olmuştur.⁶⁵

1.2.2. Alınan Tedbirler

İzmir’de hastalık emarelerinin görülmeye başlaması ile birlikte gerekli önlemlerin alınmasına da girişilmiştir. Özellikle nakliyat alanına dikkat çekilerek tren seferleriyle mikrobun taşınabileceğine vurgu yapılmış ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Eğer şimdiden gerekli tedbirler alınmazsa hastalığın bir zaman sonra vilayetin diğer şehirlerine hatta Anadolu’nun diğer vilayetlerine sirayet edeceği ve önünün alınmasının zor olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla İzmir kasaba ve köyleri arasında işleyen trenlerde lüzumu kadar *etiv makinesi*⁶⁶ kullanılması ve diğer sıhhi

⁶² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

⁶³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4535, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.

⁶⁴ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁵ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁶ Etiv; 1) Eşyadaki mikropları veya ufak böcekleri basınçlı buharla öldürmeye yarayan kazandır. 2) Belirli bir sıcaklığı devamlı olarak muhafaza etmek suretiyle kurutma, su kaybettirme, mikrop üretme vb. işlerde kullanılan kapalı cihazdır. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lügati, İstanbul 2011, s. 359. Etiv (tebhir) makinesi; tebhirlenelerde bulunan, bulaşık ve temiz olmak üzere iki bölüme açılan, iki

tedbirlerin alınması istenmiştir. Eğer etüv makinası bulunmuyorsa İstanbul'dan tedarik edilmesi; ayrıca, şehrin mahallelerinin temiz tutulması; sokaklardaki çöplerin kaldırılması; kışla, mescit, cami gibi mahallerde temizliğe dikkat edilmesi ve gerek ahali gerekse asker arasında bir hastalık zuhur ettiğinde bunun dikkate alınması ve üzerine gidilmesi bildirilmiştir.⁶⁷

Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa başkanlığında şehirdeki doktorlardan mürekkep bir fevkalade komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon, bu iş için fikir üretmesi yanında, Sıhhiye Meclisi'nin kararlarını uygulayan en üst merci olmuştur. Öncelikle kolera çıkan hemen her yerde olduğu gibi, halkı telaşlandırmamak için durumun korkulacak düzeyde olmadığı, ancak tedbirli olmak gerektiği türünden açıklamalar yapılmıştır. 6 Ağustos 1893 tarihinde, komisyon tarafından ihtiyati bir tedbir olarak İzmir'in 10 mevkie bölünüp her mevkie birer tabip, birer başhademe ve üçer hademe tayin edilmesine; ayrıca, 4 olan belediye tabibi sayısının yeni tayinlerle 8'e çıkarılmasına karar verilmiştir.⁶⁸ Tabiplerin maiyetlerine de polisler tayin edilmiştir.⁶⁹ Diğer önemli bir gelişme de salgına yakalananlar için özel bir kolera hastanesi tesis edilip hizmete sokulması olmuştur. Buna göre, diğer hastanelere gelen veya getirilen hastalardan kolera şüphesi taşıyanlar, buralara kabul edilmeyerek şehrin dışında barakalardan oluşacak bu yeni tesise sevk edilecektir.⁷⁰

Başkimyager ve aynı zamanda İstanbul ile diğer bütün vilayetlerin Hıfzıssıhha Başmüfettişi olan Mirliva Bonkowski Paşa'nın⁷¹, İzmir'deki

---

kapağı bulunan, bulaşık eşya ve elbiselerin 110 derece buharla dezenfekte edilip kurutulduğu makinelerdir. Salgınlara tedbir olarak bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanan kişilerin eşya ve giysilerinin basınçlı su buharıyla ve salgın hastalıkların görüldüğü ev ve işyerleri gibi mekânları kimyasal maddelerle temizleyen kurumlar olarak "tebhirhaneler" kurulmuştur. Bu tebhırhanelerde İstanbul salgınından önce karantina bölgelerinin bazılarında etüv makineleri ve pülverizatörler kullanılmıştır. Bu çerçevede, kolera salgınının İstanbul'a yaklaşmasıyla salgınla başa çıkabilmek için bu tebhırhanelerde kullanılmak üzere üç etüv makinesi ve dört pülverizatör Avrupa'dan ithal edilmiştir. Bkz. M. Ayar, *a.g.e.*, s. 319-322.

⁶⁷ BOA., *İ. HUS.*, Dosya No: 14, Gömlek No: 35, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893; BOA., *BEO.*, Dosya No: 249, Gömlek No: 18631, 15 Temmuz 1309/ 27 Temmuz 1893.

⁶⁸ *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893; M. Ayar, *a.g.e.*, s. 93;

⁶⁹ *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

⁷⁰ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 93.

⁷¹ Charles Bonkowski, 1841 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bir Leh mültecinin oğlu olduğu bilinmektedir. İlköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Paris'e giderek burada dönemin meşhur kimyacıları olan Şevroy ve Fremi'den dersler almıştır. İstanbul'a dönüşünde *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*'de kimya muallimliği görevine atanmıştır. Kimya, tıp ve eczacılık alanında birçok çalışma yapmıştır. Uzun yıllar devletin birçok kurumunda çalışmış, "saray kimyagerliği" görevinde bulunmuş ve milletler arası toplantılarda devleti

hastalık hakkında tahkikat yapmak ve gerekli sıhhi tedbirleri almak üzere Koçoni Efendi ile birlikte İzmir’e gitmeleri padişah iradesiyle bildirilmiştir.⁷² Nitekim Sıhhiye Genel Müfettişi Koçoni Efendi, önce Klazomen Tahaffuzhanesi’ni, daha sonra İzmir merkezini ve bazı mahallerini sıhhi tedbirler açısından teftiş ve muayene etmek üzere⁷³, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre 30 Temmuz 1893 tarihinde⁷⁴, *Hizmet* gazetesi haberine göre de 29 Temmuz 1893 Cumartesi günü Sıhhiye İdaresi Özel Kâtibi Mösyö Estiyayoviç ile birlikte⁷⁵ İzmir’e ulaşmıştır. İzmir’e ulaştıktan hemen sonra şehrin sıhhi ahvalini teftişe başlayan Koçoni Efendi, edindiği izlenimler sonrasında Klazomen ve İzmir’deki sıhhi tedbirleri uygun bulmuştur.⁷⁶

2 Ağustos 1893 tarihinde İzmir’e ulaşan Başkimyager Bonkowski Paşa da hemen şehrin teftişine başlamıştır.⁷⁷ İzmir’in her tarafını (Yahudi ve Rum hanelerini de) dolaşarak genel sağlığı tehdit eden ahvalin ortadan kaldırılması için en küçük tedbirin bile alınmasını emretmiştir.⁷⁸ Şehir içinde bulunan lağımaların bazıları su dolmuş olduğu için açtırılıp temizlenmesini belediyeye emretmiş ve Gırmel’deki süprütülüğü de yaktırmıştır. Aynı zamanda Kokaryalı (Güzelyalı)’da bulunan süprütüler de yakılmıştır.⁷⁹

---

temsil etmiştir. 1892 yılında bulaşıcı hastalıklarla mücadele için “*Dersaadet ve Bil-Umum Vilâyât-ı Şahane Hıfzıssıhha Sermüfettişliği*” görevine getirilmiştir. Bu alanda da başarılı çalışmalar gerçekleştiren Bonkowski Paşa, 10 Ocak 1905 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Feza Günergün, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara 1992, s. 229-252; Zafer Atar, “İzmit ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli 2016, s. 840. (839-847)

⁷² BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 36, 16 Temmuz 1309/28 Temmuz 1893.

⁷³ BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 5, 18 Temmuz 1309/30 Temmuz 1893.

⁷⁴ Aydın vilayetinden gönderilen 18 Temmuz 1309/30 Temmuz 1893 tarihli tebligatta bildirilmiştir. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4519, 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893.

⁷⁵ *Hizmet*, Sayı: 674, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

⁷⁶ Aydın vilayetinden gönderilen 18 Temmuz 1309/30 Temmuz 1893 tarihli tebligatta bildirilmiştir. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4519, 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893. İzmir şehrini teftiş ettikten sonra İstanbul’a dönmesi irade ile bildirilen Koçoni Efendi, usulen Klazomen Tahaffuzhanesi’nde karantina müddetini tamamlayarak Mesajeri Kumpanyası’nın Kamboç vapuruyla şehirden ayrılmış ve 24 Ağustos 1893 Perşembe günü İstanbul’a dönmüştür. *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

⁷⁷ *Hizmet*, Sayı: 674, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

⁷⁸ *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4527, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

⁷⁹ *Hizmet*, Sayı: 675, 24 Temmuz 1309/5 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4527, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893.

İzmir'in temizlenmesi ile birlikte sokaklara ve icap eden yerlere kireç dökülmesi için gerekli hazırlıklar yapılmış ve her tarafa kireçler dökülmeye başlanmıştır.⁸⁰

Mikrobun şehirde yayılma sebepleri üzerinde durulurken, öncelikle içme ve kullanma suyu meselesi ele alınmıştır. O dönemde İzmir genelinde mevcut kuyulardan çıkarılan sağlıksız sular kullanılmaktadır.⁸¹ Nitekim su kaynaklarında yapılan teftiş ve muayene neticesinde, bazı yerlerin üstü açık olduğu ve hatta çamaşır yıkandığı görülmüştür. Dolayısıyla bunlar kapatılmaya başlanmıştır. Bu süreç tamamlanıncaya kadar da bu suların kullanılmaması için bir seyyar kol tertip edilmiştir.⁸²

Şüpheli hastalığın hüküm sürdüğü mahallerde hasta sayısı giderek artmaya başlayınca oralarda gerekli sıhhi tedbirler alınmasına çalışılmış ise de yaşanan izdiham nedeniyle özellikle temizlik işlemlerinin yapılmasında güçlük çekilmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Komisyonunca, ahalinin boş alanlara nakil edilmesi ve buralarda inşa edilecek barakalara yerleştirilmeleri planlanmıştır. Fakat bunun için uzun bir süreye ihtiyaç olduğundan barakalar yerine çadırlar alınması üzerinde durulmuştur. Bunun için de masrafı belediyeden karşılanmak üzere İzmir ve civarında bulunan çadırlardan 500 adet satın alınması 16 Ağustos 1893 tarihli telgrafla bildirilmiştir. Nitekim İzmir ve civarında yapılan araştırma neticesinde toplam 285 adet kullanılabilir çadır mevcut bulunmuştur. Her bir çadır 293 kuruş olmak üzere toplam masraf 83.500 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu çadırların belediye vasıtasıyla satın alınarak biran önce İzmir Kumandanlığı Vekâletine gönderilmesi planlanmıştır.⁸³

İzmir'in salgından arındırılması amacıyla hastaların, askeri tabiplerin ve ahalinin izdihamdan kurtarılarak münasip mahallere iskânı için çadırlar istenmişse de bir süre bu mümkün olmamıştır. Bonkowski Paşa'nın çabalarıyla demiryolu idarelerinden 17 tane çadır alınmış ve 10 tane de baraka inşa ettirilmiştir. Fakat bunun yeterli gelmeyeceğinden hareketle Aydın vilayetindeki mevcut çadırlardan şimdilik 50 adedinin hemen verilmesine ve tabipler ile tahrirat memurları maaşlarının ödenmesi için de aylık 50 bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Nitekim karantina sebebiyle ticaret sekteye uğradığından gelir azalmış ve belediyede para kalmamıştır. Bundan dolayı da sıkıntı çekilmekte ve işler gecikmektedir. Bonkowski

⁸⁰ *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

⁸¹ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 95.

⁸² *Hizmet*, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

⁸³ *BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 47, Lef: 1-2, 5 Ağustos 1309/17 Ağustos 1893.*

Paşa, ilgili paranın gönderilmesiyle birlikte yakın zamanda hastalığın önünün alınabileceğini bildirmiştir. Aynı zamanda yapılan işlerde valinin yardımını ve jandarma kumandanı miralay Hıfzı Bey'in sadakatini gördüğünü ifade etmiştir.⁸⁴

İzmir şehrinde uygulanan karantina nedeniyle muhtaç duruma düşen fukara ahaliye yeterli miktarda ekme yardımında bulunmak üzere Aydın Valisi riyaseti altında bir *İane Komisyonu* teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁵ Bu yeni komisyonun, İzmir'deki maliye müesseselerinin müdürleri ve şehrin itibarlı ve önde gelenlerinden mürekkep olması da karara bağlanmıştır. Komisyonun görevi, yapılacak yardımları toplamak, muhtaç durumda olanları tespit etmek ve bunlara ekme dağıtılmasını sağlamaktan ibarettir.⁸⁶ Nitekim komisyon, 17 Ağustos Perşembe günü saat sekiz civarında vilayet merkezinde ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.⁸⁷ 23 Ağustos 1893 tarihli *Hizmet* gazetesinin haberine göre de komisyon, topladığı nakit yardımları ve ekmeği, fukaraya belirlenen mevkilerde dağıtmaya başlamıştır.⁸⁸ Nitekim bu nakit yardımların ve ekmeğin, belirlenen mevkilerde her gün akşam ve sabah dağıtılması sağlanmıştır. Yardımlar dolayısıyla da şehir halkı tarafından padişaha hayır dualarında bulunulmuştur.⁸⁹

---

⁸⁴ BOA., *İ. HUS.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 90, Lef: 1, 15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893.

⁸⁵ *Hizmet*, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

⁸⁶ *Hizmet*, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893; M. Ayar, *a.g.e.*, s. 107.

⁸⁷ *Hizmet*, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

⁸⁸ *Hizmet*, Sayı: 680, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893.

⁸⁹ *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

Tablo 2: İane Komisyonunu Oluşturan Görevliler ⁹⁰				
Reis-i Evvel: Vali Hasan Fehmi Paşa	Reis-i Sani: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Bankası'nın İzmir şubesi direktörü mösyö Veber	Muavini: A. Abud Ticarethanesi Müdürü Nurber Dokramaz?	Sandık Emini: Kasaba Şimendifer Kumpanyası direktörü mösyö H. Rebini?	
Azalar				
Sahlebcizâde Hacı Ahmed Efendi	Mehmed Ali Ağazâde Ragıp Bey Efendi	Kantar Ağasizâde Mehmed Efendi	Hacı Ali Paşazâde Sadık Bey	Balyozzâde Matyos Efendi
Abidin Efendi	Kostaki Efendi	Ispartalızâde	Halim Yulafo? Efendi	J. Boylu? Efendi
Mösyö P. Pari Efendi	Mösyö Jon Boskoviç	Mösyö V. Juve Boskoviç	Mösyö S. Harosaki	Mösyö David Ferkuh
Mösyö N. İlyadi	Mösyö A. Laskaris	Mösyö M. Matyoseyan	Mösyö Elgonsmil	Mösyö Ernestpaci
Mösyö D. Peterson	Mösyö E. Perosye?	Mösyö T. Petyako	Mösyö Höber Recyo?	Mösyö J. Teroset
Mösyö V. F. Vanderze	Mösyö R. Vitel			

İane Komisyonu, 7 Eylül 1893 Perşembe günü de vilayet dairesinde toplanmış ve toplanan iane miktarı ile bazı meseleler üzerinde görüşülmüştür. Komisyonun tayin ettiği encümenler marifetiyle hamiyet ve merhamet sahibi insanlardan nakit yardımının toplanmasına devam edildiği ve her gün belirlenen mevkilerde fukaraya 10.000 adet ekmek dağıtıldığı ifade edilmiştir.⁹¹ Bu yardımlar zor durumda olan ahali için büyük bir destek olmuştur. Nitekim günlük kazancı sabahtan akşama kadar çalışacağı mağazalarda alacağı üç beş kuruşa bağlı olan birçok fukara, sıhhi ahvalden dolayı işleyecek iş bulamadıkları için günlük ihtiyaçlarını tedarikten aciz kalmıştır. Hükümetin bu yolda yapmış olduğu yardımlar sayesinde de zaruretlerini gidermişlerdir.⁹²

Fukara ahaliye yardım için gereken paranın temin edilmesi hususunda başta padişah olmak üzere idareciler, şehirdeki bazı zengin tacirler tarafından büyük katkıda bulunulmuştur. Nitekim *Hizmet* gazetesinin 30 Ağustos 1893 tarihli haberine göre İzmir'de teşkil edilen İane Komisyonu'na padişah tarafından *400 Lira-yı Osmanî* ihsan buyrulmuştur. Bu yardım dolayısıyla da şehir halkı padişaha hayır dualarında bulunmuştur.⁹³ İzmir'in

⁹⁰ *Hizmet*, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.

⁹¹ *Hizmet*, Sayı: 685, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.

⁹² *Hizmet*, Sayı: 685, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.

⁹³ *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

önemli kişilerinden Balyozzâde Matyos Efendi, komisyon toplantısının ertesi gününden itibaren ihtiyaç sahiplerine her gün 250 kıyye eklemek⁹⁴; Haralambo Efendi de her gün 200 kıyye eklemek yardımında bulunmuştur. Ayrıca sigara kâğıtçısı Nikola ve Yorgi Etnaşole efendiler ile ortakları da bu konuda destek olmuşlardır.⁹⁵ Çeşme kazası kaymakamı Hüsnü Bey, İzmir'deki ihtiyaç sahiplerine yardım sağlamak amacıyla Çeşme kazası ahalisini bu yolda teşvik etmiştir. Neticede ahali arasında 500 adet gümüş mecdiye toplanmış ve İane Komisyonu'na takdim edilmiştir.⁹⁶ Eczahane-i Osmanî sahibi Penayota Efendi tarafından birtakım yardımlar yapılmıştır. Penayota Efendi, eczahanesine gelen fukara ahaliye 2.500 adet reçetelik eczayı ücretsiz olarak vermiştir.⁹⁷ İzmir eşrafından ve Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Abdülkadir Paşa da fukaraya verilmek üzere 6.000 kıyye ekmeği komisyona teslim etmiştir.⁹⁸ Abdülkadir Paşa ayrıca 150 mecdiye nakit yardımında da bulunmuştur.⁹⁹

Hasılatı komisyona bırakılmak üzere çeşitli eğlenceler ve tiyatro gösterileri de düzenlenmiştir.¹⁰⁰ Nitekim ihtiyaç sahiplerine tahsis edilmek üzere 15 Eylül ve 9 Ekim 1893 tarihlerine denk gelen Çarşamba günleri İspartalizâde ailesinin Buca'da bulunan mülkünde bir bahçe eğlencesi tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Katılımı 1 Mecdiyeden ibaret olan bu eğlenceye yardımsever ahalinin rağbet edeceği ümit edilmiş ve destekleri dolayısıyla İspartalizâde ailesine teşekkür edilmiştir.¹⁰¹ Hizmet gazetesinin 30 Eylül 1893 tarihli haberine göre de 27 Eylül 1893 Çarşamba günü gerçekleştirilen eğlenceye hem belde ileri gelenlerinden hem de halktan büyük bir katılım olmuştur. Bu da ahaliyi gayet memnun etmiştir.¹⁰²

Tüm Osmanlı yerleşmelerinde olduğu gibi, İzmir'de de yetişmiş sağlık personeli sıkıntısı vardır. Hastalık zamanında İzmir'de görülen lüzum üzerine 20'şer lira maaşla tayin edilen 14 doktorun çoğu Yunanlı, geriye kalanı da genç ve tecrübesizdir.¹⁰³ Bonkowski Paşa, Yunanlı doktorlara güvenmediğini ve geçen sene Trabzon ve sair yerlerde vuku bulan salgın esnasında olduğu gibi, en az 5 tabibin İzmir'e gönderilmesi gerektiğini

⁹⁴ *Hizmet*, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893.

⁹⁵ *Hizmet*, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893.

⁹⁶ *Hizmet*, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893.

⁹⁷ *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

⁹⁸ *Hizmet*, Sayı: 695, 2 Teşrinievvel 1309/ 14 Ekim 1893.

⁹⁹ *Hizmet*, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/ 18 Ekim 1893.

¹⁰⁰ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 107-108.

¹⁰¹ *Hizmet*, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893.

¹⁰² *Hizmet*, Sayı: 691, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

¹⁰³ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 95-96.

belirtmiştir. Nitekim bu talep doğrultusunda yeni doktorlar şehre gönderilmiştir.¹⁰⁴

İzmir’de ortaya çıkan salgının sona erdirilmesine kadar şehirde sıhhi durumun düzeltilmesine hizmet etmek üzere askeriyeden görevlendirilen altı tabip, *Heyet-i Tıbbiye*’yi teşkil etmiştir. Bu heyet içerisinde kaymakam Seyid ve itfaiye tabibi kaymakam Etojen Beyler, Maltepe Hastanesi tabiplerinden Binbaşı Ahmed Hilmi, Zeytinburnu Hastanesi tabiplerinden Binbaşı Ahmed, Haydarpaşa Hastanesi tabiplerinden Sağkoleğası Mehmed Emin ve Yüzbaşı Ali Rıza Efendiler yer almıştır. Tabiplere, askeri maaşlarına ek olarak aylık toplam 6.200 kuruş daha orada istihdam olunacakları sürece verilecektir.¹⁰⁵ Yapılan hazırlıklardan sonra *Heyet-i Tıbbiye*, 7 Eylül 1893 tarihinde Loyd Kumpanyası vapurlarıyla İstanbul’dan İzmir’e hareket etmiştir.¹⁰⁶ *Hizmet* gazetesinin 13 Eylül 1893 tarihli haberine göre, *Heyet-i Tıbbiye* 10-11 Eylül tarihlerinde şehre gelmiş ve vazifesine başlamıştır.¹⁰⁷

Kolera salgınlarına karşı uygulamaya konulan tedbirlerden bir tanesi de kordon usulünün uygulanması olmuştur. Kordon usulü uygulamasında asıl amaç, hastalığın ortaya çıkış yerinden dışarı yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlamaktır. Hastalığın çıktığı ev, hastane veya kışlalarda bu uygulama yapılmıştır. Yerleşim alanlarında şüphe duyulan bütün vakaların ortaya çıktığı yerler de benzer şekilde kordon altına alınmıştır. Kordon uygulaması süresi ise genellikle 10 gün olmuştur.¹⁰⁸

II. Abdülhamit, bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanan kişilerin eşya ve giysilerinin dezenfekte edilmesi için geliştirilen *etiv makinesinin* icadına kayıtsız kalamamış ve kolera salgının yarattığı endişeyle *Geneste ve Herscher Fabrikası*’ndan¹⁰⁹ iki adet küçük etiv makinası getirtmiştir. Bu

¹⁰⁴ BOA., *İ. HUS.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 90, Lef: 1, 15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893; M. Ayar, a.g.e., s. 96.

¹⁰⁵ BOA., *DH. MKT.*, Dosya No: 110, Gömlek No: 29, Lef: 3, 19 Ağustos 1309/31 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4552, 27 Ağustos 1309/8 Eylül 1893.

¹⁰⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4552, 27 Ağustos 1309/8 Eylül 1893.

¹⁰⁷ *Hizmet*, Sayı: 686, 1 Eylül 1309/13 Eylül 1893.

¹⁰⁸ A. Gül, a.g.m., s. 247.

¹⁰⁹ *Geneste ve Herscher Fabrikası*, başta hastaneler olmak üzere karantinahaneler, belediyeler ve gemiler için *sabit etivler*; kasaba, köy, ordu merkezleri ve diğer bazı yerlerde gerekli durumlarda kolaylıkla bir yerden diğerine nakledilebilecek *seyyar etivler* üretmiştir. *Geneste ve Herscher sabit etivü*; buhar üreten bir su kazanına bağlı, madenden yapılmış iki tarafı kapaklı silindirik şekilde yatay olarak kullanılan kazandır. Her iki tarafında kirli ve temiz olmak üzere birer kapak ve içinde dezenfekte edilecek eşyanın yerleştirildiği metal raflar vardır. Mikroplu eşya kirli taraftaki kapaktan raflara yerleştirilir, kapaklar sıkıca kapatılıp kazan çalıştırılır. Isı 110 dereceye yükseldiğinde 20 dakika bekletildikten sonra sistem kapatılır. Temiz tarafın kapağı açılarak dezenfekte olmuş eşya dışarı çıkarılıp kurutulur. Bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir

etüv makinelerinin ücreti 68.671 kuruştur. Ayrıca makinelerin montajına da para ödenmiştir. Makinelere biri *İstanbul Kavak Tahaffuzhanesi*’ne monte edilmiş, diğeri de *Klazomen Tahaffuzhanesi*’ne gönderilmiştir.¹¹⁰ Nitekim 30 Ağustos 1891 tarihinde, “*İzmir’de Klazomen Tahaffuzhanesi’nde etüv makinası ile icra olunan muayeneden iyi netice hâsıl olduğu*”¹¹¹ İstanbul’a bildirilmiştir.

Sıhhiye Nezareti, salgının İzmir ile civar kasaba ve kazalar arasında işleyen demiryolu vasıtasıyla kolayca yayılabileceği endişesiyle trenlerde de etüv makinesi bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim İzmir valiliği de Klazomen’de iki senedir kullanılmakta olan etüv makinesinden aynısının, trenlerde de kullanılmak üzere gönderilmesi için Babîâli’ye başvurmuştur. Babîâli de Bahriye Nezareti’ne konuyu iletmış ve bilgi istemiştir. Nezaretten verilen cevapta; Daire-i Askeriye için sipariş olunan büyük etüvün 20 güne, Mabeyn-i Hümayun için imal edilmekte olan küçük etüvün ise bir haftaya kadar tamamlanacağı, ayrıca büyük makine istenirse bedelinin 250 kuruş, küçüğü istenirse 200 kuruş olduğu ve eğer parası peşin ödenirse de bu makinelerin mümkün olan zamanda yapılacağı bildirmiştir. Bunun üzerine Bahriye Nezareti’ne küçük olmak üzere üç adet etüv makinesi¹¹² sipariş edilmiştir. 3 Ağustos 1893 tarihinde çıkan iradeyle de bu makineler İdare-i Mahsus’a ait “Türk” vapurları ile trenlerde kullanılmak üzere İzmir’e gönderilmiştir.¹¹³

Salgının yayılmasının engellenmesi ve yok edilmesi için, daha önceden İzmir ve civarındaki tahaffuzhanelere konulmak üzere istenilen etüv ve pülverizatör, 23 Ağustos’ta gemiyle İstanbul’dan İzmir’e ulaştırılmıştır. 28 Ağustos 1893’te de şehir içindeki kolera olan mahallerdeki ahalinin kolera olmayan yerlere giderken Klazomen’e sevk edilmesine ve burada 10 gün karantinaya konulmasına başlanmıştır. Ayrıca 6 Eylül’den itibaren, kolera hadisesi görülen evler karantina altına alınmaya; bu evlerdeki hasta olan

---

Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri (22-23 Mayıs 2003)*, (Edt. S. F. Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 422.

¹¹⁰ N. Yıldırım, “*Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhîr Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı*”, s. 422.

¹¹¹ P. Böke, *a.g.m.*, s. 152.

¹¹² İzmir için 3 adet etüv makinesinin imal edilip gönderilmesine dair Sadrazamın emri için bkz. *BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 278, Gömlek No: 113*, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

¹¹³ N. Yıldırım, “*Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhîr Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı*”, s. 424-425.

şahsa ölmezse 6 gün, ölürsa 12 gün süreyle kordon uygulanmasına başlanmıştır.¹¹⁴

Kolera salgınının İzmir'den Aydın ilinin iç taraflarına yayılmasını önlemek için birtakım tedbirler alınmıştır. Bunlardan bir tanesi, İzmir istasyonunda trenlere binen yolculara karşı yapılan muayenedir. Bu muayene sırasında şüpheli hareketlerde bulunan yolcular trenlere bindirilmemiştir.¹¹⁵

Soma-Karesi-Bandırma yoluyla İzmir'den İstanbul'a gelmekte olan posta çantalarına ve eşyalara karşı gerekli bütün sıhhi tedbirlerin uygulanması ve tıbbi muayenesi yapılmamış eşyaların diğer tarafa geçişine katiyen meydan verilmemesi alınan diğer önlemlerden bir tanesidir.¹¹⁶ Hastalığın İzmir civarına yayılmasını önlemek için de İzmir'den kazalarına deniz yoluyla nakledilen eşyalara uygun mahallerde karantina yapılarak eşyaların karantinada belirli bir süre bekletilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁷

İzmir'de, Tepeköy civarındaki çiftlikler dâhilinde bulunan köylerde sakin ahalinin kolera, sıtma gibi hastalıklarını tedavi etmek üzere bir tabibe ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Başkimyager Bonkowski Paşa, ilgili görevin, İzmir belediyesi tabiplerinden olan ve civar ahalinin emniyet ve sıhhatine önemli hizmetlerde bulunan Doktor Hüsnü Bey'e münasip bir miktar maaşla verilmesini talep etmiştir. Neticede bu talep kabul edilmiş ve gereğinin yapılması hususunda irade olunmuştur.¹¹⁸

Alınan tedbirler sonrasında şehirdeki hastalık büyük ölçüde yok olmaya yüz tutmuştur. Bundan sonra yerlerinden ayrılmış olanlar döneceğinden, şehirde uyulması gereken birtakım sıhhi tedbirler vardır. Bunlar şu şekilde bildirilmiştir:

Birincisi; *Taharet ve nezafet hususuna dikkat etmeli, yani mesken, elbise ve vücudu temiz tutmalıdır. Bir hanede hâsıl olan süprüntüyü muhafaza edecek kaplar içine her daim kireç dökmek ve tanzifat arabaları gelince hemen boşaltmak lazımeden iken kireç dökmek şöyle dursun, araba gelince süprüntüyü vermeyip de araba gittikten sonra köşe başına atmak gibi münasebetsizliklerden bari içtinap olunmalıdır.*

İkincisi; *Mahal-i nezafet ve sıhhat olduğu için bir odada lüzum-ı sıhhiyesinden ziyade içtima etmemelidir.*

Üçüncüsü; *Elleri sık sık hususiyle yemek yemezden evvel ve sonra el ve ağızı güzelce sabunla yıkamalıdır.*

¹¹⁴ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁵ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 99.

¹¹⁶ BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 66, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹¹⁷ BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 60, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹¹⁸ BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 132, 19 Eylül 1309/1 Ekim 1893.

Dördüncüsü; mideyi bozacak şeylerin tüketilmesinden çekinilmelidir.

Beşincisi; Müskirat (alkollü içecek) kullanılacağına ara sıra çay içmelidir.

Altıncısı; suyu kaynatmak ve süzmek gibi vasıtalara müracaat etmeyenler hiç olmazsa çeşme suyu içmeyip burgı suyu içmelidir.

Yedincisi; tuzlu ve salamura türünden olan balıkları yememelidir.

Sekizincisi; vücutça bir rahatsızlık olursa hemen bir tabibe müracaat edilmelidir."¹¹⁹

İzmir'de hastalığa karşı alınan tedbirlerin etkili olmasıyla birlikte 1893 yılı Ekim ayı başlarına gelindiğinde hastalık iyice azalmıştır. Bu sırada İstanbul'daki durum ise farklı olup hastalığa karşı sıhhi tedbirler alınması yönünde yoğun bir mesai harcanmaktadır. Dolayısıyla İzmir'de Başkimyager ve Hıfzıssıhha Başmüfettişi olarak bulunan ve görevini iyi bir şekilde yerine getiren Bonkowski Paşa'nın İstanbul'a dönmesi padişah iradesiyle bildirilmiştir.¹²⁰ Nitekim Paşa, Klazomen Tahaffuzhanesi'nde karantina süresini tamamladıktan sonra İstanbul'a hareket etmek üzere 4 Ekim 1893 Salı günü şehirden ayrılmıştır.¹²¹ İzmir'deki fenni temizlik işleri ve diğer tedbirlerin icrası görevini de Jandarma Kumandanı Hıfzı Paşa'ya devretmiştir. İstanbul'a döndüğünde de *Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu*'nda görevine devam edecektir.¹²²

İzmir şehri merkezinde ve beldelerinde temizlik konusunda önemli hizmetlerde bulunan Bonkowski Paşa, ayrılmadan bir gün önce yani 2 Ekim 1893 Pazartesi günü hapishaneyi ziyaret ederek mahkûmların sağlık durumlarını teftiş etmiştir. Hepsinin sıhhat ve afiyetini, ayrıca koğuşların temizliğini iyi görmüştür. Bu anlamda tabip Gayuri Edhem Bey ile hapishane müdürü Hüseyin ve başgardiyanı Raşid efendilere bilhassa memnuniyet ve teşekkürünü beyan etmiştir.¹²³

Bonkowski Paşa, İzmir'den ayrılmadan önce Kışla-yı Hümayun'a da giderek kumandan vekili Osman Paşa'yı ziyaret etmiştir. Ziyareti esnasında bölgede sıhhi tedbirlerin iyi bir şekilde alındığını ve bulaşıcı hastalığın hiçbir şekilde burada artık tezahür edemeyeceğini belirtmiştir. Kokaryalı/Güzelyalı civarındaki çadır ve barakalarda yerleştirilen ahaliyi de ziyaret etmiş, onların istirahatlerinin sağlandığını, afiyette olduklarını görmüştür. Bir dönem karantina beklediği Klazomen Tahaffuzhanesi'ne de uğramış ve buradaki görevli memurların afiyette olduklarını görmüştür. Hatta bir kurban kestirmiş, buna ekmek, helva ve pilav ilave ederek bir ziyafet vermiştir. Bu

¹¹⁹ *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

¹²⁰ *BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 134*, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893;

¹²¹ *Hizmet*, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

¹²² *BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 151*, 27 Eylül 1309/9 Ekim 1893.

¹²³ *Hizmet*, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

ihсандan dolayı bütün zabıtlar üç defa *padişahım çok yaşa* edasını dile getirmişlerdir. Netice olarak bu ziyaretinde, Klazomen Tahaffuzhanesi'nde bulaşıcı hastalığa yakalanan hiç kimsenin olmadığını, buradaki idari görevlilerin, tabiplerin vazifelerini iyi bir şekilde devam ettirdiklerini ve özellikle 22 seneden beri buralarda hizmet veren başta tabip Karindriopolos? Efendi olmak üzere kendi kâtibi Ali Bey, İstanbul'dan getirdiği müfettiş Necip Efendi, İzmir'de baş nazır memurluğunda istihdam eylediği Rasim Efendi ile birlikte işlerin iyi bir şekilde yürütüldüğünü ifade etmiştir.¹²⁴

İzmir'deki şüpheli hastalıktan dolayı diğer vilayetlerde de birtakım tedbirler alındığı görülmektedir. Nitekim Kolera ile ilgili mücadelede önemli çalışmalar yürüten Başkimyager Bonkowski Paşa'nın önerisi ile seçilen 20 baştabip, Anadolu ve Rumeli'de bulunan vilayet merkezlerine gönderilmiştir. Tabiplerin vazifesi, denetimler yapmak, hastalık ortaya çıkmadan fennî temizlik işlerinin yapılmasını sağlamak ve herhangi bir yerde hastalık görülürse derhal gerekli tedbirleri almak olarak belirlenmiştir. Ayrıca tabiplerin sorumlu olduğu, birkaç vilâyete birden bakacak ve buralarda yapılan çalışmaları denetleyecek olan müfettişler de tayin edilmiştir.¹²⁵

Aydın vilayetine sınır olan Karesi, Karahisar ve Kütahya sancaklarının gerekli mevkilerinde tahaffuzhaneler teşkil edilmesi ve gelip giden yolcuların 10 gün karantinaya tabi tutulması hususunda Hüdavendigâr valiliği tarafından ilgili sancak mutasarrıflarına emir verilmiştir. Kordon ve tahaffuzhaneler tesis edilmesinin yanı sıra vilayet dâhilinde alınması gereken sıhhi tedbirleri müzakere etmek ve cumadan başka her gün saat 5'te hükümet konağında toplanmak üzere Hüdavendigâr valisi Münir Paşa'nın riyaseti altında devlet ileri gelenlerinin de yer aldığı bir komisyon teşkil edilmesi planlanmıştır. Komisyonun reis-i sâniligine de Ziraat ve Nafia müşaviri Cemal Bey'in tayin edilmesi uygun görülmüştür. En nihayetinde ilgili komisyon 23 Ağustos 1893 tarihinden itibaren toplantılarına başlamış ve sıhhi tedbirler üzerine müzakerelerini gerçekleştirmiştir.¹²⁶

Bankowski Paşa ve beraberinde bazı Heyet-i Tıbbiye görevlileri, Denizli'de de hastalık ortaya çıkması üzerine inceleme ve teftiş yapmak üzere bu şehre gitmişlerdir. Burada da gerekli sıhhi tedbirlerin alınmasını sağlamışlardır.¹²⁷

¹²⁴ BOA., Y. PRK. SGE., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, Lef: 4, 23 Eylül 1309/5 Ekim 1893.

¹²⁵ Z. Atar, a.g.m., s. 840.

¹²⁶ Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹²⁷ Hizmet, Sayı: 691, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

İzmir'deki şüpheli hastalık sebebiyle Aydın vilayetinden diğer vilayetlere gidecek olanların 10 gün karantina beklettirilmesi kararlaştırıldığından, Hüdavendigâr vilayeti dâhilinde Uşak kazası tarafında bir tahaffuzhane yapıldığı gibi Sandıklı kazasının hududu olan Hamidiye istasyonunda da çadırlar kurulmuştur. Fakat burada 250'ye yakın kişi, güneş ve ayazda kaldığından ve orada yiyecek ve içecek bulunmadığından, kendilerinin münasip bir mahalde karantinada beklettirilmesini istirham etmişlerdir. Konya vilayetince Keçiborlu'da tahaffuzhane yaptırılarak Geyikler civarından giden yolculara orada karantina beklettirilmekte olmasıyla İzmir'den Konya'ya gidenler için bir yol üzerinde iki karantina mahalli bulunduğu ve Geyikler ve Çivril'de birer tahaffuzhane yapılacak olur ise Konya vilayetiyle Hüdavendigâr vilayetinin Uşak ve Sandıklı kazalarının daha kolay muhafaza altına alınmış olacağı düşünülmüştür.¹²⁸

1.2.3. İzmir'de Yaşanan Kolera Hadisesine Dair Rakamsal Veriler

Salgının devam ettiği günlerde Osmanlı idarecileri, hastalığın zuhur ettiği mahallerde gerekli tedbirlerin alınmasını, gelişmelerin yakından takip edilmesini ve sonuçlarının gazetelerde ilan edilmesi talimatını vermişlerdir.¹²⁹ Nitekim dönemin basını incelendiğinde ekseriyetle birinci sayfada, kolera vakalarına dair haberlere yer verildiği görülmüştür. Örneğin İzmir basınından *Hizmet* gazetesinde 1893 yılı Ağustos ayı başından itibaren ve İstanbul basınından *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde 21 Ağustos 1893 tarihli sayısı itibarıyla İzmir dâhilindeki şüpheli hastalara ve meydana gelen ölümlere dair rakamlara yer verilmeye başlanmıştır. Ne kadar insanın müşahede altında olduğu, ne kadar insanın vefat ettiği paylaşılmıştır.

İzmir'deki salgında ilk kolera vakaları 1893 yılı Temmuz ayı sonları itibarıyla görülmeye başlamıştır. Nitekim İzmir karantinası tabibinden alınan 26 Temmuz 1893 tarihli telgraftan hareketle Sıhhiye Nazırı, İzmir'de Ermeni Hastanesi'nde hastalanan bir hizmetçinin hastalığının şüpheli olduğunun anlaşıldığını, dolayısıyla İzmir'den gelenlerin tedbir amaçlı karantina altına alınmasına karar verildiğini bildirmiştir.¹³⁰ 28 Temmuz 1893 tarihinde Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından gönderilen telgrafta ise, *dün akşam saat 12'den bu akşam saat 12'ye kadar hiçbir şüpheli vukuat olmadığı*

¹²⁸ BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 78, Lef: 2, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893.

¹²⁹ Z. Atar, *a.g.m.*, s. 840.

¹³⁰ BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, Lef: 3, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

bildirilmiştir.¹³¹ 29-30 Temmuz tarihlerinde de sadece 2 şüpheli hasta görülmüştür.¹³²

Hastalığın salgın halini alıp ciddi boyutlara ulaşması ise 1893 yılı Ağustos ayından itibaren olmuştur. Nitekim 4 Ağustos 1893 tarihinde ölüm haberleri alınmaya başlamıştır. Bu tarihte Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından gönderilen telgrafta, *dün akşamdan bu akşama kadar evvelce hastalığı şüpheli olan bir hasta ile Rum hastanesinden birisi vefat etmiştir. Yine, iki seneden beri hasta olup beş gün önce iyileştiği halde bugün tekrar hastalanan bir kadının hastalığı şüpheli görülmüştür. Bundan başka da bir vukuat olmadığı ve gerek İzmir’ce, gerekse mülhakatça sıhhat-i umumiyenin sağlanması hususunda gerekli tedbirlerin alındığı*¹³³ bildirilmiştir. Bundan sonra artık kolera hadiseleri peş peşe gelmeye başlamış ve Kasım ayına kadar da devam etmiştir.

1893 yılı Ekim ayının sonlarına doğru kolera hadiseleri iyice azalırken, Kasım ayı başlarında ise neredeyse hiç kalmamıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 9 Kasım 1893 tarihli sayısında, İzmir’de kolera vukuatı olmadığı ve vilayetin diğer taraflarında da *sıhhat-i umumiyenin berkemal olduğu* belirtilmiştir. Nitekim İzmir’de hastalık ortaya çıktığı zaman tesis edilen tahaffuzhane hastanesine gelen hastaların arkasının kesildiği, kordon altındakilerin de sürelerini tamamlayarak dışarı çıkarıldıkları ve tahaffuzhane hastanesinde tedavi altında hiç kimsenin kalmadığı bildirilmiştir.¹³⁴ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden hareketle yapılan tespite göre, en son kolera hadisesi 1 Kasım 1893’te yaşanmıştır. Haberde, İzmir’de yeni şüpheli hasta olmadığı, 5 gün evvel hastalanmış olan Bingazi muhacirlerinden Abdullah ile 6 gün önce şüpheli hastalığa yakalanmış olan Mekteb-i Sınai öğrencilerinden Abdurrahman’ın vefat eyledikleri bildirilmiştir.¹³⁵ Bu yaşanan son hadiseden sonra da artık basında, *İzmir’de yeni vukuat olmadığı, eski hastalarda vefat yaşanmadığı, hastalıktan eser kalmadığı* yönünde haberler yer almıştır.¹³⁶

¹³¹ BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 4, 16 Temmuz 1309/28 Temmuz 1893.

¹³² M. Ayar, a.g.e., s. 97.

¹³³ BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 6, 23 Temmuz 1309/4 Ağustos 1893.

¹³⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4605, 28 Teşrin-i evvel 1309/9 Kasım 1893.

¹³⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4600, 22 Teşrin-i evvel 1309/3 Kasım 1893.

¹³⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4603, 26 Teşrin-i evvel 1309/7 Kasım 1893’de; İzmir’de yeni vukuat olmadığı, eski hastalardan vefat olmadığı ve İzmir’de hastalıktan eser görülmediği bildirilmiştir.

Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4606, 29 Teşrin-i evvel 1309/10 Kasım 1893’de; 11. gün olmak üzere İzmir’de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4607, 30 Teşrin-i

Tablo 2: 1893 Yılında İzmir'de Yaşanan Kolera Hadisesine Dair Tespit Edilen Rakamsal Veriler												
Tarih ¹³⁷	Müşahede Altında Şüpheli Hasta	Vefat Eden Hastalar										Topl. Vefat
		İslam		Rum		Yahudi		Ermeni		Katolik		
		Eski ¹³⁸	Yeni ¹³⁹	Eski	Yeni	Eski	Yeni	Eski	Yeni	Eski	Yeni	
26 Temmuz 93 ¹⁴⁰	1											
29 Temmuz 93 ¹⁴¹	1											
30 Temmuz 93 ¹⁴²	1											
2 Ağustos 93 ¹⁴³	2											2
4 Ağustos 93 ¹⁴⁴	1											2
6 Ağustos 93 ¹⁴⁵												
7 Ağustos 93 ¹⁴⁶	4											4
8 Ağustos 93 ¹⁴⁷	3											3

evvel 1309/11 Kasım 1893'de; 12. gün olmak üzere İzmir'de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4608, 1 Teşrinisani 1309/13 Kasım 1893'de; 13. gün olmak üzere İzmir'de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4608, 1 Teşrinisani 1309/13 Kasım 1893'de; 14. gün olmak üzere İzmir'de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4609, 2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893'de; 15. gün olmak üzere İzmir'de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4610, 3 Teşrinisani 1309/15 Kasım 1893'de; 16. gün olmak üzere İzmir'de vukuat olmadığı bildirilmiştir. *Hizmet*, Sayı: 700, 23 Teşrinievvel 1309/ 4 Kasım 1893'de; hastalığın 18 günden beri görülmeye başladığı bildirilmiştir. *Hizmet*, Sayı: 702, 30 Teşrinievvel 1309/ 11 Kasım 1893'de; daha önce de yazıldığı üzere *avarız-ı meşküleden* hiçbir vukuatın meydana gelmediği belirtilmiştir.

¹³⁷ Vukuatın yaşandığı tarihtir.

¹³⁸ Eski hastalardan olup vefat edenler.

¹³⁹ Hastalığa yeni yakalanıp vefat edenler.

¹⁴⁰ *BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319*, Lef: 3, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

¹⁴¹ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁴² M. Ayar, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁴³ *Hizmet* gazetesinin 2 Ağustos 1893 tarihli haberine göre, mevsim dolayısıyla boğazlarına dikkat etmedikleri için birkaç kişi daha hastalanmış ve bunlardan 2'si zamanında doktora müracaat etmeyip tedaviye önem vermediğinden vefat etmiştir. İkisinin de hastalıkları şüpheli olarak görülmüşse de sihihi ahvalin berkemal olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Hizmet*, Sayı: 674, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

¹⁴⁴ *BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18*, Lef: 6, 23 Temmuz 1309/4 Ağustos 1893.

¹⁴⁵ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁴⁶ Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından 26 Temmuz 1309/7 Ağustos 1893'te gönderilen telgrafta, *dün akşamdan bu akşam saat 12'ye kadar hasta olan 2 kimse ile diğer 2 hastanın hastalıklarının şüpheli olduğu ve bunlardan biri ile daha önce hastalanmış olanlardan üçünün vefat ettiği* bildirilmiştir. Bkz. *BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18*, Lef: 7, 26 Temmuz 1309/7 Ağustos 1893.

¹⁴⁷ Aydın valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından 27 Temmuz 1309/8 Ağustos 1893'te gönderilen telgrafta, Karantina idaresinden verilen bilgiden hareketle, *dün akşamdan bu akşam saat*

11 Ağustos 93 ¹⁴⁸	2										1
13 Ağustos 93 ¹⁴⁹	10										7
14 Ağustos 93 ¹⁵⁰	4										4
15 Ağustos 93 ¹⁵¹	7										7
16 Ağustos 93 ¹⁵²	17										4
17 Ağustos 93 ¹⁵³	13										10
18 Ağustos 93 ¹⁵⁴	21					4					14
19 Ağustos 93 ¹⁵⁵	25	1	3	2	5	1	8				20
20 Ağustos 93 ¹⁵⁶	17	1	3		2	4	2				12
21 Ağustos 93 ¹⁵⁷	21				1	5	6				12
22 Ağustos 93 ¹⁵⁸	19		1		3	2	5				11

12'ye kadar şüpheli 3 hasta olup bunlardan 1'i ile eski hastalardan 2'sinin vefat ettiği bildirilmiştir. Bkz. BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 9, 27 Temmuz 1309/8 Ağustos 1893.

¹⁴⁸ M. Ayar, a.g.e., s. 97.

¹⁴⁹ 13 Ağustos 1893'de İzmir'de 10 kişinin hastalıkları şüpheli olup bunlardan 3'üyle eski hastalardan 4'ünün vefat ettiği bildirilmiştir. BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 7, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

¹⁵⁰ 14 Ağustos 1893 pazartesi günü avarız-ı meşkükeye 4 kişi yakalanmış, bunlardan 2'si, eski hastalardan da 2'si vefat etmiştir. Bkz. Hizmet, Sayı: 678, 4 Ağustos 1309/16 Ağustos 1893.

¹⁵¹ 15 Ağustos 1893 salı günü avarız-ı meşkükeden 7 kişi hastalanmış, bunlardan 5'i, eski hastalardan da 2'si vefat etmiştir. Bkz. Hizmet, Sayı: 678, 4 Ağustos 1309/16 Ağustos 1893.

¹⁵² 16 Ağustos 1893 Çarşamba günü avarız-ı meşkükeden 17 kişi hastalanmış ve bunlardan 3'ü, eski hastalardan ise 1 kişi vefat etmiştir. Bkz. Hizmet, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.

¹⁵³ 17 Ağustos 1893'de İzmir'de 1 İslam ve 12 Yahudi olmak üzere 13 kişinin hastalıkları şüpheli olup bunlardan altısıyla eski hastalardan dördünün vefat ettiği bildirilmiştir. Bkz. BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 22, 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893; Hizmet, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.

¹⁵⁴ 18 Ağustos 1893'de İzmir'de 21 kişinin hastalıkları şüpheli olup bunlardan 10'uyla eski hastalardan 4'ünün ve Kasaba isimli mahalde de şüpheli hasta olan 1 Yahudi'nin vefat ettiği Aydın vilayetinden bildirilmiştir. Bkz. BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 30, 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893.

¹⁵⁵ Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4536, 9 Ağustos 1309/21 Ağustos 1893. 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893 tarihinde İzmir sıhhiyesinden gönderilen telgrafta, *dünkü cumartesi günü akşama kadar İzmir şehrinde yeniden 25 vukuat olup bundan 16 kişinin vefat ettiği ve eski hastalardan da 4 vefatın vukua geldiği* bildirilmiştir. BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 1, 8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893.

¹⁵⁶ Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4537, 10 Ağustos 1309/22 Ağustos 1893. 8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893'te İzmir'de yeniden 17 kişi şüpheli hastalığa yakalanmış, bunlardan 7 ve evvelki tutulanlardan 3 kişinin vefat ettiği İzmir sıhhiyesinden alınan telgrafla anlaşılmıştır. Bkz. BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 2, 9 Ağustos 1309/21 Ağustos 1893.

¹⁵⁷ Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4538, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893. İzmir'de 9 Ağustos 1309/21 Ağustos 1893'te 21 kişi şüpheli hastalığa yakalanmış, bunlardan 7 ve evvelki tutulanlardan da 5 kişinin vefat ettiği İzmir sıhhiyesinden alınan telgrafla anlaşılmıştır. Bkz. BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 3, 10 Ağustos 1309/22 Ağustos 1893.

23 Ağustos 93 ¹⁵⁹	21	1	2	1	1	1	4					10
24 Ağustos 93 ¹⁶⁰	7	1				2	7	3	2			15
25 Ağustos 93 ¹⁶¹	18		1	2	2	3	8					16
26 Ağustos 93 ¹⁶²	15		1			1	3	1	1			7
27 Ağustos 93 ¹⁶³	18				1	4	5					10
28 Ağustos 93 ¹⁶⁴	18	2		2	2	4	5					15
29 Ağustos 93 ¹⁶⁵	25		1	1	2	6	5					15
30 Ağustos 93 ¹⁶⁶	15	1	3	2	1	3	4					14
31 Ağustos 93 ¹⁶⁷	12		2	1		2	5					12
1 Eylül 93 ¹⁶⁸	19	1	1			4	6	6				18
2 Eylül 93 ¹⁶⁹	14					2	4	4				10
3 Eylül 93 ¹⁷⁰	8											8
4 Eylül 93 ¹⁷¹	7	1	1				3					5
5 Eylül 93 ¹⁷²	12		2				2			1		5
6 Eylül 93 ¹⁷³	13		1	1	1	4	2					9
7 Eylül 93 ¹⁷⁴	9	2		1	1	1	3					8
8 Eylül 93 ¹⁷⁵	5											9
9 Eylül 93 ¹⁷⁶	4			1		1				1		3

¹⁵⁸ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 75, 10 Ağustos 1309/22 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹⁵⁹ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 83, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹⁶⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4541, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893. İzmir'de 12 Ağustos 1309/24 Ağustos 1893'te 7 kişi şüpheli hastalığa yakalanmış, bunlardan 5 ve evvelki tutulanlardan da 10 kişinin vefat ettiği İzmir sıhhiyesinden alınan telgrafla anlaşılmıştır. Bkz. BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 4, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

¹⁶¹ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 97, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4542, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893.

¹⁶² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4542, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893.

¹⁶³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4543, 17 Ağustos 1309/29 Ağustos 1893.

¹⁶⁴ 2'si İslam, 2'si Rum, 1'i Katolik, 13'ü Yahudi olmak üzere 18 kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan 7'si ve eski hastalardan 8'i vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893

¹⁶⁵ 3'ü İslam, 5'i Rum, 17'si Yahudi, olmak üzere 25 kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan 9'u ve eski hastalardan 5 kişi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 683, 21 Ağustos 1309/2 Eylül 1893.

¹⁶⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4546, 20 Ağustos 1309/1 Eylül 1893.

¹⁶⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4546, 20 Ağustos 1309/1 Eylül 1893. 5 İslam, 1'i Rum, 6'sı Yahudi olarak 12 kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan 6'sı ve eski hastalardan da 6 kişi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 683, 21 Ağustos 1309/2 Eylül 1893.

¹⁶⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4548, 23 Ağustos 1309/4 Eylül 1893.

¹⁶⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4548, 23 Ağustos 1309/4 Eylül 1893.

¹⁷⁰ *Hizmet*, Sayı: 684, 25 Ağustos 1309/6 Eylül 1893.

¹⁷¹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4550, 25 Ağustos 1309/6 Eylül 1893.

¹⁷² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4551, 26 Ağustos 1309/7 Eylül 1893.

¹⁷³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4552, 27 Ağustos 1309/1309/8 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 685, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.

¹⁷⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4553, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.

¹⁷⁵ 27 Ağustos 1309/8 Eylül 1893 Cuma günü, 2 Rum, 3 Yahudi olmak üzere 5 kişi hastalanmış, bunlardan 1'i ve eski hastalardan da 8'i vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 685, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.

¹⁷⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4554, 30 Ağustos 1309/11 Eylül 1893.

10 Eylül 93 ¹⁷⁷	7		1			1	1		1			4
11 Eylül 93 ¹⁷⁸	5											6
12 Eylül 93 ¹⁷⁹	9		1	2								3
13 Eylül 93 ¹⁸⁰	3			1								1
14 Eylül 93 ¹⁸¹	3					1						1
15 Eylül 93 ¹⁸²	5			1		3	2					6
16 Eylül 93 ¹⁸³	4	1			2							3
17 Eylül 93 ¹⁸⁴	2											
18 Eylül 93 ¹⁸⁵	3		1		1	2						4
19 Eylül 93 ¹⁸⁶	1		1			2						3
20-23 Eylül 93 ¹⁸⁷	7											3
24 Eylül 93 ¹⁸⁸	1											
25 Eylül 93 ¹⁸⁹												1
26 Eylül 93 ¹⁹⁰			1									1
27 Eylül 93 ¹⁹¹												2
28 Eylül 93 ¹⁹²	1					1						1
29 Eylül 93 ¹⁹³												1
30 Eylül 93 ¹⁹⁴	2						1					1

¹⁷⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4555, 31 Ağustos 1309/12 Eylül 1893.

¹⁷⁸ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁷⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4557, 2 Eylül 1309/14 Eylül 1893.

¹⁸⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4558, 3 Eylül 1309/15 Eylül 1893. 1 Eylül 1309/13 Eylül 1893'te, yalnız 3 Yahudi hastalanmış, eski hastalardan 1 kişi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.

¹⁸¹ *Hizmet*, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.

¹⁸² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4560, 6 Eylül 1309/18 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.

¹⁸³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4560, 6 Eylül 1309/18 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.

¹⁸⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4561, 7 Eylül 1309/19 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.

¹⁸⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4562, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.

¹⁸⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4563, 9 Eylül 1309/21 Eylül 1893; *Hizmet*, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.

¹⁸⁷ *Hizmet*, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893. *İllet-i meşküleden* hastalığa tutulan 3 kişiden 2'si İslam, 1'i Rus Yahudi muhacirlerindedir. *Hizmet*, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.

¹⁸⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4567, 14 Eylül 1309/26 Eylül 1893. 12 Eylül 1309/24 Eylül 1893 Pazar günü, 1 İslam'ın eşi(kadın) hastalanmıştır. *Hizmet*, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.

¹⁸⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4568, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893. 13 Eylül 1309/25 Eylül 1893'te yeni hastalanan yoktur. Eski hastalardan 1 kişi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.

¹⁹⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4569, 16 Eylül 1309/28 Eylül 1893. 14 Eylül 1309/26 Eylül 1893'te, Köpüklü sokakta 1 İslam'ın eşi(kadın) hastalığa yakalanmış ve vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.

¹⁹¹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4570, 17 Eylül 1309/29 Eylül 1893.

¹⁹² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4571, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

¹⁹³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4572, 20 Eylül 1309/2 Ekim 1893. 17 Eylül 1309/29 Eylül 1893 Cuma günü, yeni hastalanan yoktur. Eski hastalardan 1 kişi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 691, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

1 Ekim 93 ¹⁹⁵											1
2 Ekim 93 ¹⁹⁶											
3 Ekim 93 ¹⁹⁷											1
4 Ekim 93 ¹⁹⁸											
5 Ekim 93 ¹⁹⁹	2										
6 Ekim 93 ²⁰⁰	4										1
7 Ekim 93 ²⁰¹	6		1	2	1		1				5
8 Ekim 93 ²⁰²	3		1		1		1				4
9 Ekim 93 ²⁰³	3		1		1						2
10 Ekim 93 ²⁰⁴	1										
11 Ekim 93 ²⁰⁵											3
12 Ekim 93 ²⁰⁶	3										1
13 Ekim 93 ²⁰⁷	4										3
14 Ekim 93 ²⁰⁸	4				1	1	1				3
15 Ekim 93 ²⁰⁹	2										2
16 Ekim 93 ²¹⁰											2
17 Ekim 93 ²¹¹	1										1
18 Ekim 93 ²¹²	2										
19 Ekim 93 ²¹³	1										1
20 Ekim 93 ²¹⁴											2
21 Ekim 93 ²¹⁵											

¹⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4572, 20 Eylül 1309/2 Ekim 1893.

¹⁹⁵ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4574, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

¹⁹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4575, 23 Eylül 1309/5 Ekim 1893; *Hizmet*, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

¹⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4576, 24 Eylül 1309/6 Ekim 1893.

¹⁹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4577, 25 Eylül 1309/7 Ekim 1893.

²⁰⁰ *Hizmet*, Sayı: 693, 25 Eylül 1309/ 7 Ekim 1893.

²⁰¹ *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

²⁰² Bugün İzmir'de 2 ve Seydiköyü'nde 1 hasta müşahede altına alındığı ve bunların ikisiyle eski hastalardan birinin vefat ettiği bildirilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4579, 28 Eylül 1309/10 Ekim 1893. 26 Eylül 1309/8 Ekim 1893 Pazar günü, 1 İslam, 1 Yahudi ve Seydiköy'de 1 Rum hasta vefat etmiş, eski hastalardan da 1'i vefat etmiştir. Toplam 4 vefat vardır. *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

²⁰³ 27 Eylül 1309/9 Ekim 1893 Pazartesi günü, 2 İslam, 1 Rum olmak üzere 3 kişi hastalanmış, bunlardan 1 İslam ve 1 Rum vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

²⁰⁴ 28 Eylül 1309/10 Ekim 1893 Salı günü, Hamile 1 Rum kadın hastalanmıştır. *Hizmet*, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893.

²⁰⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4582, 1 Teşrinievvel 1309/13 Ekim 1893.

²⁰⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4583, 2 Teşrinievvel 1309/14 Ekim 1893.

²⁰⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4584, 4 Teşrinievvel 1309/16 Ekim 1893.

²⁰⁸ 1 İslam, 1 Yahudi 2 Rum olmak üzere 4 kişi hastalanmış, bunlardan 1 Yahudi, 1 Rum olmak üzere 2 kişi, eski hastalardan da 1 Yahudi vefat etmiştir. *Hizmet*, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/ 18 Ekim 1893.

²⁰⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4585, 5 Teşrinievvel 1309/17 Ekim 1893.

²¹⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4586, 6 Teşrinievvel 1309/18 Ekim 1893.

²¹¹ *Hizmet*, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/ 18 Ekim 1893.

²¹² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4588, 8 Teşrinievvel 1309/20 Ekim 1893.

²¹³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4589, 9 Teşrinievvel 1309/21 Ekim 1893.

²¹⁴ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 98.

22 Ekim 93 ²¹⁶	1												
23 Ekim 93 ²¹⁷													
24 Ekim 93 ²¹⁸													
27 Ekim 93 ²¹⁹	2												
28 Ekim 93 ²²⁰	2												
29 Ekim 93 ²²¹												1	
30 Ekim 93 ²²²													
31 Ekim 93 ²²³													
1 Kasım 93 ²²⁴												2	

Temmuz-Kasım 1893 tarih aralığına ait arşiv vesikaları, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Hizmet* gazeteleri sayıları ve bu alanda yapılan çalışmalardan elde edilen verilerden hareketle söylenebilir ki 1893 Temmuz ayı sonlarından Kasım ayı başına kadar süren İzmir salgınında en az 503 kişi şüpheli hastalıktan müşahede altına alınmış ve bunlardan 378'i hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla ölümlerin toplam vakalara oranının %75,1 gibi yüksek bir dereceye ulaştığı görülmektedir. Salgından ölenler içerisinde Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve Katolik cemaatinden insanlar vardır. Bu anlamda *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan kolera haberlerinde, vefat eden 270 kişinin hangi cemaatten olduğu belirtilmiştir. Buna göre en az 42 Müslüman, 164 Yahudi, 57 Rum, 5 Ermeni ve 2 Katolik hayatını kaybetmiştir.²²⁵

Olaylara yakından tanıklık eden İzmir basınından *Hizmet* gazetesi örneğinde koleraya dair haberlere bakıldığında farklı verilere ulaşılmak mümkündür. Cumartesi ve Çarşamba günleri olmak üzere haftada iki defa çıkan gazetede, 1893 yılı Temmuz ayı sonu itibariyle hastalıkla ilgili haberlere yer verilmiştir. Gazetede hastalık için genellikle *avarız-ı meşküke* tabiri kullanılmıştır. Her ne kadar başlangıçta hastalığın salgın olmadığı üzerinde durulmuşsa da Ağustos ayı başlarından itibaren hasta olanların ve vefat edenlerin sayılarına yer vermeye başlanmıştır. Bu anlamda kamuoyuyla paylaşılan rakamlara bakıldığında 474 kişinin hastalığa

²¹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4591, 12 Teşrinievvel 1309/24 Ekim 1893.

²¹⁶ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 98.

²¹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4592, 13 Teşrinievvel 1309/25 Ekim 1893.

²¹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4594, 15 Teşrinievvel 1309/27 Ekim 1893.

²¹⁹ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 98.

²²⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4596, 18 Teşrinievvel 1309/30 Ekim 1893. İzmir'de ıslahhanede 1 ve Bingazi muhacirlerinden 1 olmak üzere 2 hasta görülmüş olduğu bildirilmiştir.

²²¹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4597, 19 Teşrinievvel 1309/31 Ekim 1893.

²²² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4598, 20 Teşrinievvel 1309/1 Kasım 1893.

²²³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4599, 21 Teşrinievvel 1309/2 Kasım 1893.

²²⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4600, 22 Teşrinievvel 1309/3 Kasım 1893.

²²⁵ Gazetenin sayıları ve bu sayılarda verilen rakamlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

yakalandığı tespit edilmiştir. Özellikle de hastalığın çok etkili olduğu Ağustos ayında 295 kişinin salgına yakalandığı görülmüştür. Vefat edenlere dair paylaşılan rakam ise 351 kişidir. Yine bunun 208 kişisi Ağustos ayı içinde vefat etmiştir. Gazetenin bazı sayılarında hastalığa yakalananların hangi cemaatten olduğu da paylaşılmıştır. Bundan hareketle, yukarıda verilen rakamlarla da benzer olarak, en az 42 Müslüman, 57 Rum, 164 Yahudi, 5 Ermeni ve 2 Katolik’in hastalığa yakalandığı tespit edilmiştir.²²⁶

Elde edilen veriler, kaynaklar üzerinden tespit edilebilen verilerdir. Bunlar dışında, bazı günlere ait vakalara basında veya arşivde ulaşılamamıştır. Dolayısıyla tespit edilemeyen veya kayıtlarda yer almayan vakalar da düşünüldüğünde bu sayı daha da arttırılabilir. Nitekim *M. Ayar*’a göre 1893 Temmuz ortalarından Kasım başına kadar süren İzmir salgınında 547 kişi koleraya yakalanmış ve bunlardan 405’i hayatını kaybetmiştir.²²⁷ Ölümün toplam vakalara oranı %74 gibi yüksek bir dereceye ulaşmıştır. İzmir salgını, en çok 304 kişinin koleraya yakalandığı Yahudi cemaati arasında etkili olmuş (%56), bunu 119 kişi ile Rumlar (% 22), 102 kişi ile Müslümanlar (%19), 15 kişi ile Ermeniler (%3) ve 7 kişi ile Katolikler (%1) izlemiştir.²²⁸

S. Bora, İzmir’deki Rusya göçmeni Yahudilere dair bilgi verirken kolera hadisesine de değinmiştir. Ona göre, XIX. yüzyılda İzmir’e gelen Rusya göçmeni Yahudiler (Aşkenazim), kuşkusuz göç esnasında salgın tehdidinde maruz kalmış, hatta belki de tehlikeli mikroorganizmaları yanlarında taşımışlardır.²²⁹ *S. Bora*’ya göre, 1893 yılının Ağustos ile Ekim ayları arasında etkili olan kolera salgını sırasında ölenlerin 204’ü Yahudi’dir. Gazetelerde, salgının özellikle Yahudi mahallelerinde ve Karataş’taki kortejelerde etkili olduğu vurgulanmıştır.²³⁰ Bununla ilgili olarak İzmir karantina tabipleri tarafından 18 Ağustos 1893 tarihinde Sıhhiye Nezareti’ne gönderilen ve Sıhhiye Nazırı tarafından da 19 Ağustos 1893 tarihinde merkeze iletilen telgrafta, *birkaç haftadan beri vukuatın büyük bir kısmının*

²²⁶ İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi’nde yer alan *Hizmet* gazetesi sayılarından istifade edilmiştir. Bu anlamda gazetenin 1893 yılı Temmuz-Kasım ayları arasına ait sayıları incelenmiştir. Bu sayılar; 672; 673; 674;675; 676; 677; 678; 679; 680; 681; 682; 683; 684; 685; 686; 687; 688; 689; 690; 691; 692; 693; 694; 695; 696; 697; 698; 699; 700; 701; 702; 703; 704; 705; 706; 707; 708.

²²⁷ Ölü sayısının 402 ve 407 olduğu da yazılmıştır. Bkz. *M. Ayar, a.g.e., s. 98.*

²²⁸ *M. Ayar, a.g.e., s. 98-99.*

²²⁹ 23 Eylül 1893 Cumartesi günü illet-i meşkükeden 3 kişi hastalanmıştır. Hastalığa tutulanların 2’si İslam, 1’i Rus Yahudi muhacirlerindendir. Bkz. *Hizmet*, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.

²³⁰ Siren Bora, “İzmir’de Göçmenlere Yuva Olan Kortejolar ve Yahudihaneler”, *KNK*, Sayı: 34, Kış 2018, s. 66.

*Yahudi mahallelerinde meydana geldiği, diğer mahallelerde ise nadiren vukuat olduğu*²³¹ bildirilmiştir. Aynı şekilde *Hizmet* gazetesinin 6 Eylül 1893 tarihli sayısında da, *jurnallerden hareketle illetin en fazla Yahudiler arasında hüküm sürdüğü*²³² ifade edilmiştir. Nitekim meydana gelen kolera hadiselerinde Yahudilerin sayıca çok olduğunu görmek mümkündür. 17 Ağustosta, *İzmir'de 1'i İslam ve 12'si Yahudi olmak üzere 13 kişinin hastalığa yakalandığı* Aydın vilayetinden haber verilmiştir.²³³ 18 Ağustosta; *4'ü İslam, 5'i Rum, 1'i Ermeni ve 11'i Yahudi olmak üzere 21 kişi hastalığa yakalanmıştır.*²³⁴ 19 Ağustosta; *25 hastanın 3'ü İslam, 5'i Rum ve 17'si Yahudi*²³⁵; 20 Ağustosta, *17 hastanın 4'ü İslam, 2'si Rum ve 11'i Yahudi*²³⁶; 22 Ağustosta, *19 hastanın 2'si İslam, 5'i Rum, 1'i Ermeni ve 11'i Yahudi*²³⁷; 23 Ağustosta, *21 hastanın 4'ü İslam, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 14'ü Yahudi*²³⁸; 25 Ağustos'ta, *18 hastanın 2'si İslam, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 13'ü Yahudi*²³⁹; 27 Ağustos'ta, *18 hastanın 3'ü İslam, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 12'si Yahudi*²⁴⁰ ve 29 Ağustos'ta, *25 hastanın 3'ü İslam, 5'i Rum, 17'si Yahudi*²⁴¹, dir. Hatta bazı günlerde sadece Yahudiler arasında hastalığın etkili olduğu görülmektedir. Örneğin 13 Eylül'de, *sadece 3 Yahudi*; 15 Eylül'de *sadece 5 Yahudi* ve 22 Eylül'de *sadece 2 Yahudi*²⁴² hastalanmıştır.²⁴³ Dolayısıyla örneklerden de anlaşılacağı üzere hastalık daha çok Yahudiler arasında etkili olmuştur.

1.2.4. Salgının İzmir ve Çevresindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri

Hastalık İzmir'in ticari canlılığını büyük oranda etkilemiştir. Bölgedeki mahsulleri Avrupa ve Amerika'ya taşıyan gemiler gelmediğinden liman boş kalmıştır. Bu sıralar tüm Aydın vilayetinin İzmir'den batıya ihraç ettiği en önemli ürünler; incir ve üzumdür. Fakat kolera hadisesinin yaşanması nedeniyle Ağustos ayı ortalarında limana indirilen kurutulmuş incirlerin, bir aylık gecikmeyle 1893 Eylülü ayı ortalarında getirilebilmesi mümkün

²³¹ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 30, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.

²³² Hizmet, Sayı: 684, 25 Ağustos 1309/6 Eylül 1893.

²³³ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 22, 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893.

²³⁴ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 30, 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893.

²³⁵ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 38, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.

²³⁶ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 49, 8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893.

²³⁷ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 75, 10 Ağustos 1309/22 Ağustos 1893.

²³⁸ BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 83, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893.

²³⁹ Hizmet, Sayı: 681, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893.

²⁴⁰ Hizmet, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

²⁴¹ Hizmet, Sayı: 683, 21 Ağustos 1309/2 Eylül 1893.

²⁴² Hizmet, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893.

²⁴³ Hizmet, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.

olabilmiştir.²⁴⁴ Yine, mahsulünün büyük bir bölümü üzümünden ibaret olan Urla ve Çeşme kazalarının aşarı, müzayedede zamanında hak ettiği bedel oranında talep görmemiştir.²⁴⁵

Amerika’nın İzmir konsolosunun, şehirde hüküm süren hastalığı mübalağalı bir şekilde hükümet matbuasına haber vermesi üzerine, şehrin başlıca mahsulatı olan üzüm ve incirin Amerika’ya girişi yasaklanmıştır. En fazla ihracatın yapıldığı ülke Amerika olduğu için de bu yasaktan dolayı İzmir tüccarları, ziraatçılar ve bilhassa hazine büyük zarar görmüştür.²⁴⁶

İzmir’de ortaya çıkan zarar için *Hizmet* gazetesinde; “*hesap edilse akıllara hayret verecek derecelere varır*” denmiştir. Hâlbuki bu yılın gayet bereketli olduğu ve Avrupa’nın ihtiyacının da fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle de her mahsul için ziraatçılar ve tüccarlarca büyük ümitler beslenmiştir. Fakat bu ümitlerin başladığı sırada hastalık baş göstermiştir. Bu da İzmir ticari canlılığının dakikadan dakikaya düşmesine neden olmuştur.²⁴⁷

Hizmet gazetesinde, hastalığın hüküm sürdüğü üç ay zarfında ticaretçe hâsıl olan zararı tahmin etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ortaya çıkan zararlar ilgili şu örneğe yer verilmiştir: Şehirde 700 bin kantar çekirdeksiz üzüm yetişmektedir. Şimdiye kadar bunun kantarı 1 liradan aşağı düşmemiştir. Her zaman 1 liradan 3 liraya kadar satılmıştır. Hastalık etkili olduktan sonra gelinen noktada ise, kantarı 1 mecdiyeden 3,5-4 mecdiyeye kadar satılabilmektedir. Dolayısıyla sadece bu zarar hesap edildiği takdirde şehrin uğradığı genel zararın anlaşılacağı ifade edilmiştir.²⁴⁸

Hizmet gazetesinin 4 Ekim 1893 tarihli sayısında ise, şehrin sıhhi ahvalinin eski haline döndüğü ve hastalıktan eser kalmadığı bildirilmiştir. Kuru incirlerin sıhhi tedbirler dairesinde işlenmekte olduğu ve yasağın devamına gerek kalmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla İzmir’in ileri gelen ahali ile zengin tüccarları tarafından Mabeyn-i Hümayun’a bir telgraf gönderilmiş ve Amerika elçiliğine gerekli bilginin verilmesi istirham edilmiştir. Durumun elçilik tarafından da anlaşılacağı ve olumlu karşılanacağı ümit edilmiştir.²⁴⁹

Hastalığın çok etkili olduğu Ağustos ayında ahalinin büyük bir kısmı vilayet dâhilindeki kasaba ve köylere göç etmeye başlamıştır. Bu durum da

²⁴⁴ M. Ayar, *a.g.e.*, s. 105-106.

²⁴⁵ *Hizmet*, Sayı: 681, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893.

²⁴⁶ *Hizmet*, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

²⁴⁷ *Hizmet*, Sayı: 700, 23 Teşrinievvel 1309/ 4 Kasım 1893.

²⁴⁸ *Hizmet*, Sayı: 700, 23 Teşrinievvel 1309/ 4 Kasım 1893.

²⁴⁹ *Hizmet*, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.

İzmir'deki ticari hayatı olumsuz etkilemiştir.²⁵⁰ Fakat Eylül ayı sonlarına gelindiğinde hastalığın azalmasıyla birlikte artık geri dönüşlerin başladığı bildirilmiştir.²⁵¹

1893'te İzmir'de görülen kolera salgını, yalnız bu şehri değil, hinterlandını da olumsuz yönde etkilemiştir. İzmir'deki hastalıkla birlikte zahire fiyatları artınca, Afyon ve Balıkesir'deki tarım ürünleri, mültezimleri tarafından ne İzmir'e sevk edilebilmiş, ne de satılabilmiştir. Hükümet de bu havalideki mültezimlerin öşür taksitlerini bir süre ertelemek zorunda kalmıştır.²⁵²

İzmir'de kolera olduğu yönünde yabancı gazetelerde, özellikle *Amaletya?* gazetesinde çıkan haberler nedeniyle şehirde kötü bir hava hakim olmuş ve ticaret çok fazla zarar görmüştür. Bununla ilgili olarak *Hizmet* gazetesinde şu ifadeler yer verilmiştir; "*Amaletya? gazetesini, hakikaten İzmir ticaretinin uğradığı, uğrayacağı zararlardan görünmek istediği kadar etkilenmiş olsaydı, Yunanistan mahsulatını öne çıkararak ve buna yönelmeye sebebiyet veren kolera edasında bulunmaması ve İzmir'in menaf-i-i hakikisini daha evvelden düşünmesi gerekirdi. Fakat heyhat!*"²⁵³

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde "İzmir'in Hal-i Hazırı" başlığıyla çıkan haberde, İzmir'de hüküm süren şüpheli hastalıktan dolayı 1893 yılı Eylül ayında ticari ahvalin kötü olduğu bildirilmiştir. Bu hususa dair Aydın valiliği tarafından Babiâli'ye gönderilen yazıda, bu esef verici halin önü alınması için gerekli yardımın yapılması istenmiştir.²⁵⁴

1893 yılı Kasım ayı başlarında İzmir'deki hastalığın yok olmaya yüz tuttuğu, bazı günlerde ancak bir iki vukuatın olduğu ve bunların görüldüğü mahallerin de iyi bir şekilde muhafaza altına alındığı şehirden bildirilmiştir. Fakat hastalığın ortaya çıkmasından itibaren uygulanmakta olan 10 günlük karantina süresinin devam etmesinden dolayı yerel mahsulün ihraç edilememekte olduğu, bunun da şehrin ticaretini büyük bir sekteye uğrattığı²⁵⁵ ve pek çok zararı ortaya çıkardığı ifade edilmiştir.²⁵⁶ Ticari alanda yaşanan düşüşün asli sebebinin bu karantina uygulaması olduğu ileri sürülmüştür. Ticaretin ruhunda serbestlik ve süratin olduğu, fakat 10 günlük gecikmenin ticareti kökten etkilediği belirtilmiştir. Dolayısıyla sıhhat-ı

²⁵⁰ *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

²⁵¹ *Hizmet*, Sayı: 691, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

²⁵² M. Ayar, *a.g.e.*, s. 107.

²⁵³ *Hizmet*, Sayı: 677, 31 Temmuz 1309/12 Ağustos 1893.

²⁵⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4562, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.

²⁵⁵ *Hizmet*, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.

²⁵⁶ *BOA., İ. HUS., Dosya No: 18, Gömlek No: 5, 31 Teşrinievvel 1309/12 Kasım 1893.*

umumiye iyiye gittiğinden karantina süresinin de düşürülmesi ümit edilmiştir.²⁵⁷ Nitekim Başkimyager Bonkowski Paşa da karantinaların 10 gün devam etmesinden dolayı ticarete durgunluk yaşandığını, halkın fevkalade zaruret çekmekte olduğunu ve karantina süresinin 5 güne indirilmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Bu hususu da hem 19 Eylül hem de 23 Eylül 1893 tarihli telgraflarıyla merkeze bildirmiştir.²⁵⁸ Nitekim İzmir'den alınan bu bilgiler doğrultusunda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından *10 günlük karantinanın 5 güne düşürülmesi kararı* alınmış ve bu karar Sıhhiye Nezareti tarafından da bir tezkireyle merkeze bildirilmiştir.²⁵⁹ 12 Kasım 1893 Pazar günü itibarıyla de ilgili süre 24 saate indirilmiştir.²⁶⁰ En nihayetinde, *Hizmet* gazetesinin 22 Kasım 1893 tarihli haberine göre, hastalıktan eser görülmemesi üzerine karantina süresi tamamen kaldırılmış, sadece tıbbi muayeneye tabi tutulması usulü getirilmiştir.²⁶¹

Kolera hastalığı görülen mahallerde 10 gün olan kordon süresinin 21 Kasım 1893 tarihi itibarıyla 3 güne indirildiği basından haber alınmaktadır. Bu süre içerisinde de gerekli temizlik işlemlerinin yapılması belirtilmiştir. Ayrıca, daha önce ilan olduğu üzere kolera hastalığına yakalananların, kendilerini arzu ettikleri tabibe tedavi ettirme hakkına sahip oldukları; talep olunmadıkça hastaya ilaç verilmemesi; tedavi edilenlere tabipler tarafından verilen ilaçların reçetelerinin eczanelerde korunması ve reçetelerin hangi tabip tarafından verilmiş olduğunu gösteren bir defter tutulması; hastaya bakan tabip tarafından uygulanan tedaviden hane halkının tamamıyla hoşnut olduğuna dair hastanın ailesinden veya en yakın akrabasının birinden ilmühaber alınması; hastanın mağdur edilmemesi; aksi halde tabip hakkında gerekli işlemin yapılması için tabibin isminin akrabası tarafından gerekli kuruma bildirilmesi istenmiştir.²⁶²

Sonuç

Osmanlı topraklarında ilk kez 1822'de görülen kolera, ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla yayılma imkânı bulmuştur. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren küresel bir tehdit halini alarak, Osmanlı gündelik hayatını uzun süre olumsuz yönde etkileyen hastalıklardan biri olmuştur.

²⁵⁷ *Hizmet*, Sayı: 700, 23 Teşrinievvel 1309/ 4 Kasım 1893.

²⁵⁸ *BOA., Y. PRK. SGE., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, Lef: 5, 23 Eylül 1309/5 Ekim 1893.*

²⁵⁹ *BOA., İ. HUS., Dosya No: 18, Gömlek No: 5, 31 Teşrinievvel 1309/12 Kasım 1893.*

²⁶⁰ *Hizmet*, Sayı: 703, 3 Teşrinisani 1309/ 15 Kasım 1893.

²⁶¹ *Hizmet*, Sayı: 705, 10 Teşrinisani 1309/ 22 Kasım 1893.

²⁶² *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4615, 9 Teşrinisani 1309/21 Kasım 1893.

Anadolu'nun birçok yöresinde ortaya çıkan kolera hastalığı, farklı dönemlerde İzmir ve çevresinde de etkili olmuştur. Nitekim 1893 yılı ortalarında İzmir'de etkili olan hastalık, özellikle Ağustos ayı itibariyle salgın halini alıp ciddi boyutlara ulaşmıştır. Aynı yılın Kasım ayına kadar salgına maruz kalanlardan önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Başlangıçta her ne kadar hastalığın kolera olmadığı iddia edilmişse de bir zaman sonra kolera olduğu ve hafife alınacak nitelikte olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Hükümeti, hastalığın yayılmasını engellemek için harekete geçmiş ve acil tedbirler alınması yönünde büyük gayret sarf etmiştir. Hastalığın belirtilerinin görüldüğü ilk günden itibaren kordon uygulaması ciddiyetle tatbik edilmiş, Klazomen Tahaffuzhanesi'nin eksiklikleri giderilerek 10 günlük karantina uygulaması başlatılmış, bölgeye etüv makinesi gönderilmiş ve gündelik hayatla ilgili birtakım tedbirler alınmıştır. Hastalığın sona erdirilmesine kadar şehirde sıhhi ahvalin ıslahına hizmet etmek üzere uzman tabipler görevlendirilmiştir. Özellikle Hıfzıssıhha Başmüfettişi ve Başkimyager Bonkowski Paşa'nın bizzat İzmir'e gönderilerek hastalığın yayılmaması adına önlemler aldırılması da yine bu süreçteki önemli çalışmalardandır.

İzmir'de zuhur eden hastalık, alınan her türlü tedbire rağmen şehirde bir tahribata, durgunluğa da sebebiyet vermiştir. İzmir ve civarında yaşanan insan kayıplarının yanı sıra önemli sosyo-ekonomik etkileri de olmuştur. Özellikle uygulanan karantina önlemleri esnaf, tüccar ve şehir dışı ile ekonomik bağlantısı olan insanların, maddi zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Karantina uygulaması dolayısıyla mağdur duruma düşen kişiler tespit edilmiş ve gıda yardımında bulunulmuştur. Hastalığın sönmeye yüz tuttuğu dönemde de karantina süresi 10 günden 5 güne indirilmiştir. Böylece ortaya çıkan olumsuz hava en az düzeye indirilmeye çalışılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve dönemin basınından elde edilen veriler doğrultusunda hastalığa yakalananlar ve vefat edenlerin sayıları ortaya konulmuştur. Yaklaşık 400 kişinin vefatına sebep olan bu vakalar, 300 bine yakın bir nüfusu olan İzmir'in genel nüfusu ile oranlandığında, bu dönem için çok düşük rakamlar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum, Osmanlı Hükümeti ve Aydın vilayeti yerel yöneticileri tarafından alınan karantina önlemlerinin, sıhhi tedbirlerin sıkı ve etkili bir şekilde uygulandığı ve hastalıkla mücadelede başarılı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça**1. Arşiv Vesikaları**

BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893.

BOA., BEO., Dosya No: 245, Gömlek No: 18319, Lef: 3, 14 Temmuz 1309/ 26 Temmuz 1893.

BOA., BEO., Dosya No: 257, Gömlek No: 19256, 2 Ağustos 1309/ 14 Ağustos 1893.

BOA., DH. MKT., Dosya No: 110, Gömlek No: 29, Lef: 3, 19 Ağustos 1309/31 Ağustos 1893;

BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 24, 13 Temmuz 1309/ 25 Temmuz 1893;

BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 35, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 14, Gömlek No: 36, 16 Temmuz 1309/28 Temmuz 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 47, Lef: 1-2, 5 Ağustos 1309/17 Ağustos 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 66, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 78, Lef: 2, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 15, Gömlek No: 90, Lef: 1, 15 Ağustos 1309/27 Ağustos 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 132, 19 Eylül 1309/1 Ekim 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 134, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 16, Gömlek No: 151, 27 Eylül 1309/9 Ekim 1893.

BOA., İ. HUS., Dosya No: 18, Gömlek No: 5, 31 Teşrinievvel 1309/12 Kasım 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 278, Gömlek No: 113, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 30, 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 49, 8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 7, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 75, 10 Ağustos 1309/22 Ağustos 1893.

BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 83, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893.

- BOA., Y. A. HUS., Dosya No: 279, Gömlek No: 97, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893;*
- BOA., Y. PRK. SGE., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, Lef: 5, 23 Eylül 1309/5 Ekim 1893.*
- BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 1, 8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893.*
- BOA., Y. PRK. SH., Dosya No: 4, Gömlek No: 48, Lef: 4, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893.*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 3, 27 Temmuz 1309/8 Ağustos 1893;*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 4, 16 Temmuz 1309/28 Temmuz 1893.*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 5, 18 Temmuz 1309/30 Temmuz 1893.*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 6, 23 Temmuz 1309/4 Ağustos 1893.*
- BOA., Y. PRK. UM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18, Lef: 9, 27 Temmuz 1309/8 Ağustos 1893.*

2. Gazeteler ve Sayıları

- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4519, 20 Temmuz 1309/1 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4527, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4528, 30 Temmuz 1309/11 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4530, 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4535, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4536, 13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4541, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4542, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4543, 17 Ağustos 1309/29 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4544, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4546, 20 Ağustos 1309/1 Eylül 1893.*
- Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4548, 23 Ağustos 1309/4 Eylül 1893.*

- Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4550, 25 Ağustos 1309/6 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4551, 26 Ağustos 1309/7 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4552, 27 Ağustos 1309/8 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4553, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4554, 30 Ağustos 1309/11 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4555, 31 Ağustos 1309/12 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4557, 2 Eylül 1309/14 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4558, 3 Eylül 1309/15 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4559, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4560, 6 Eylül 1309/18 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4561, 7 Eylül 1309/19 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4562, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4563, 9 Eylül 1309/21 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4567, 14 Eylül 1309/26 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4568, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4569, 16 Eylül 1309/28 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4570, 17 Eylül 1309/29 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4571, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4572, 20 Eylül 1309/2 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4574, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4575, 23 Eylül 1309/5 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4576, 24 Eylül 1309/6 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4577, 25 Eylül 1309/7 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4578, 27 Eylül 1309/9 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4579, 28 Eylül 1309/10 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4580, 29 Eylül 1309/11 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4581, 30 Eylül 1309/12 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4582, 1 Teşrinievvel 1309/13 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4583, 2 Teşrinievvel 1309/14 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4584, 4 Teşrinievvel 1309/16 Ekim 1893.

- Tercüman-ı Hakikat*, Sayı: 4585, 5 Teşrinievvel 1309/17 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4586, 6 Teşrinievvel 1309/18 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4588, 8 Teşrinievvel 1309/20 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4589, 9 Teşrinievvel 1309/21 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4590, 11 Teşrinievvel 1309/23 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4591, 12 Teşrinievvel 1309/24 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4592, 13 Teşrinievvel 1309/25 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4594, 15 Teşrinievvel 1309/27 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4596, 18 Teşrinievvel 1309/30 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4597, 19 Teşrinievvel 1309/31 Ekim 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4598, 20 Teşrinievvel 1309/1 Kasım 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4599, 21 Teşrinievvel 1309/2 Kasım 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4600, 22 Teşrin-i evvel 1309/3 Kasım 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4603, 26 Teşrin-i evvel 1309/7 Kasım 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4605, 28 Teşrin-i evvel 1309/9 Kasım 1893.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4606, 29 Teşrin-i evvel 1309/10 Kasım.
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4607, 30 Teşrin-i evvel 1309/11 Kasım 1893
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4608, 1 Teşrin-i sani 1309/13 Kasım 1893;
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4609, 2 Teşrinisani 1309/14 Kasım 1893
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4610, 3 Teşrinisani 1309/15 Kasım 1893
Tercüman-ı Hakikat, Sayı: 4615, 9 Teşrinisani 1309/21 Kasım 1893.
Hizmet, Sayı: 672, 14 Temmuz 1309/26 Temmuz 1893
Hizmet, Sayı: 673, 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893,
Hizmet, Sayı: 674, 21 Temmuz 1309/2 Ağustos 1893,
Hizmet, Sayı: 675, 24 Temmuz 1309/5 Ağustos 1893,
Hizmet, Sayı: 676, 28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893,
Hizmet, Sayı: 677, 31 Temmuz 1309/12 Ağustos 1893,
Hizmet, Sayı: 678, 4 Ağustos 1309/16 Ağustos 1893
Hizmet, Sayı: 679, 7 Ağustos 1309/19 Ağustos 1893
Hizmet, Sayı: 680, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893

Hizmet, Sayı: 681, 14 Ağustos 1309/26 Ağustos 1893

Hizmet, Sayı: 682, 18 Ağustos 1309/30 Ağustos 1893

Hizmet, Sayı: 683, 21 Ağustos 1309/2 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 684, 25 Ağustos 1309/6 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 685, 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 686, 1 Eylül 1309/13 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 687, 4 Eylül 1309/16 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 688, 8 Eylül 1309/20 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 689, 11 Eylül 1309/23 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 690, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 691, 18 Eylül 1309/30 Eylül 1893

Hizmet, Sayı: 692, 22 Eylül 1309/4 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 693, 25 Eylül 1309/ 7 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 694, 29 Eylül 1309/ 11 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 695, 2 Teşrinievvel 1309/ 14 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/ 18 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 697, 9 Teşrinievvel 1309/ 21 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 698, 13 Teşrinievvel 1309/ 25 Ekim 1893

Hizmet, Sayı: 699, 20 Teşrinievvel 1309/ 1 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 700, 23 Teşrinievvel 1309/ 4 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 702, 30 Teşrinievvel 1309/ 11 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 703, 3 Teşrinisani 1309/ 15 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 705, 10 Teşrinisani 1309/ 22 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 707, 17 Teşrinisani 1309/ 29 Kasım 1893

Hizmet, Sayı: 708, 20 Teşrinisani 1309/ 2 Aralık 1893

3. Kitap ve Makaleler

Akil Muhtar, Besim Ömer, *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir ve Ettibâya Rehber*, Dersaadet: Arşak Garveyan Matbaası, 1327.

ATAR, Zafer, “İzmit ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli 2016, s. 839-847.

- AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- AYAR, Mesut-Kılıç, Yunus, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, Kış 2017, s. 163-181.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lügati, İstanbul 2011.
- BORA, Siren, "İzmir'de Göçmenlere Yuva Olan Kortejolar ve Yahudihaneler", *KNK*, Sayı: 34, Kış 2018, s. 64-67.
- BÖKE, Pelin, "İzmir Karantina Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, İzmir 2009, s. 137-159.
- DAĞLAR, Oya, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Cilt: I, (Edt. Ayfer Özçelik ve diğerleri), Isparta 2007, s. 368-374.
- GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009, s. 239-270.
- GÜNERGÜN, Feza, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara 1992, s. 229-252.
- KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2010.
- KILIÇ, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, T.C. Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2004.
- Kolera Karantinası Hakkında Nizamname*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1311.
- KUNERALP, Sinan, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", (Çev. Münir Atalar), *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 497-511.
- MCNEİLL, William Hardy, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), Ankara 1985.
- NİKİFORUK, Andrew, *Maşherin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- ÖZDEN, Kemal - ÖZMAT, Mustafa, "Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları", *İdealkent*, Sayı: 12, Nisan 2014, s. 60-87.

- PAMUKCİYAN, Kevork, “1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 132, Aralık 1994, s. 13-14.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- PROUST, A., *Le Cholera Étiologie et Prophylaxie*, Paris: G. Masson, 1883.
- Sadri Sema, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2002.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Osmanlı’da Salgınlar”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 22, (1995), s. 23-25.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVIII/222, (1994), s. 329-376.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina”, *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 463-465.
- SARIYILDIZ, Gülden, “XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2002, s. 309-318.
- SEL, Kemal Salih, “Koleraya Karşı İlk Türkçe Kitap ve Müellifi Hekimbaşı Behçet Efendi”, *Poliklinik*, Cilt: XV, Sayı: 174, 1947.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii N., *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İstanbul 1954.
- TUNALI, Ayten Can, “Hasan Fehmi Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 46, 2009, s. 71-87.
- YAŞAYANLAR, İsmail, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 296, Ağustos 2018, s. 49-55.
- YETKİN, Sabri, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı 3 (Mart 2001), s. 7-18.
- YILDIRIM, Nuran, “Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 145, (2006), s. 18-29.
- YILDIRIM, Nuran, “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 150, (1996), s. 51-54.
- YILDIRIM, Nuran, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etöv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri (22-23 Mayıs 2003)*, (Edt. S. F. Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 421-431.
- YILMAZ, Özgür, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1, 2017, s. 23-55.

